

YÜZÜNCÜ YILINDA
TBMM

OLUŞUMU, ÇALIŞMA ŞARTLARI VE İŞLEVLERİ

I. CİLT

Demokratik Kayıtlar Komisyonu Müdürlüğü

100
TBMM'İN AÇILIŞININ YÜZÜNCÜ YILI

YÜZÜNCÜ YILINDA TBMM

OLUŞUMU, ÇALIŞMA ŞARTLARI VE İŞLEMLERİ

I. CİLT

EGEMENLİK KAYITSIZ ŞARTSIZ MİLLETİNDİR

YAYIN SAHİBİ
Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP
TBMM Başkanı

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Mehmet Ali KUMBUZOĞLU
Genel Sekreter

EDİTÖR
Prof. Dr. Yusuf TEKİN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

EDİTÖR YARDIMCILARI
Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN
Dr. Öğretim Üyesi Pınar AYDOĞAN
Dr. Öğretim Üyesi İrşat SARIALIOĞLU
Dr. Metin ÖZKAN

YAYIN YÖNETMENİ
Nurcan ATLAS
Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı

REDAKSİYON
Doç. Dr. Gülnur AYDIN

DİZGİ
Özlem OKUR
Yasemin KARADENİZ
Gökhan KOÇMAN

KAPAK ve SAYFA TASARIMI
Işık ARSLAN

BASKI
TBMM Basımevi - 1. Baskı Nisan 2020

ISBN
978-605-2089-19-4 (Tk)
978-605-2089-20-0 (1.c)

BASKI ADEDİ
1000

Bu kitap, bir TBMM yayını olup tüm hakları TBMM'ye aittir.

SUNUŞ

Yaşadığımız coğrafya ve sahip olduğumuz kültürel miras, demokrasi ve uygulamaları konusunda dünyanın en zengin birikimlerini bünyesinde barındırmaktadır. Eski Türk devlet geleneklerinde karşılaştığımız örneklerin yanı sıra, İslamiyet sonrası Türk devletlerinde dinî referanslarla zenginleşen uygulamalar bu köklü mirasın örnekleridir. Ayrıca Anadolu coğrafyasının ev sahipliği yaptığı eski Yunan demokrasisinin de bugünkü Batı demokrasilerinin ilham kaynağı olduğunu hatırlatmak gerekir.

Bu köklü mirasın gerek akademik gerekse popüler referanslarda yeterli ilgiyi gördüğünü söylemek maalesef mümkün değildir. Bu sebeple Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışının 100. yılı münasebetiyle organize ettiğimiz faaliyetler bağlamında bu geleneğin hak ettiği değeri görmesine katkı sağlayacak bir dizi etkinliği gündemimize aldık. Bu kapsamdaki çalışmalarımızdan bir tanesi de elinizdeki kitaptır.

“100. Yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri” başlıklı bu kitap ele alınan konuların uzmanı akademisyenler tarafından kaleme alındı. Eserin önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyorum. Görece çok daha az birikime sahip ülkelerin parlamentolarına ilişkin araştırmacıların yararına sunulan ciddi miktarda kaynak dikkat çekerken ülkemizde bu alanda önemli bir eksiklik göze çarpmaktadır. Örneğin Amerikan Kongresine ilişkin oldukça fazla sayıda çalışma mevcuttur. Bunlar hem Kongre Kütüphanesinde hem de Ulusal Amerikan Arşivleri’nde yer alan yıllıklar, yasama faaliyetlerine ilişkin özetler, Kongre üyelerinin biyografileri, sözlü tarih belgeleri ve kayıtlardan oluşmaktadır. Son zamanlarda bu kaynakların önemli bir bölümü dijital ortama aktarılarak internet ortamında da erişime açılmıştır. Benzer biçimde Birleşik Krallık Parlamentosunu oluşturan Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası için de kapsayıcı çalışmalar ve yayınlar söz konusudur. Yaklaşık bin yıllık dönemi kapsayan süreçle ilgili tüm görüşmeler, yasama faaliyetlerinin kayıtları, parlamentonun üye yapısı ve üyelerinin öz geçmişi gibi konularda genel tarihsel özet veren raporlar düzenli olarak yayımlanmaktadır. Ayrıca parlamento, Britanya Kütüphanesi ile ortak bir çalışma kapsamında üyeleri ile röportajlar yapıp yayımlayarak 1945’ten günümüze parlamento’nun sözlü bir tarihini de araştırmacıların kullanımına sunmaktadır.

Benzer örnekleri başka ülkeler için de vermek mümkündür. Bu tür yayınların önemli işlevlerinden birisi de parlamentolar üzerine yapılan çalışmalara ve oluşacak literatüre katkı sağlamaktır.

Büyük Millet Meclisi, açıldığı günden itibaren Türkiye’de hem bir yasama organı işlevi görmek hem de ülkede demokrasinin kurumsallaşmasını temin etmek işlevlerinin yanında, dünyaya örnek olacak düzeyde bir bağımsızlık mücadelesi yürütmüş olmasına rağmen bu konudaki literatürün yeterli olduğunu iddia etmek güçtür. Biz de bu eksikliği gidermek üzere daha önce TBMM tarafından yapılan yayınlardan farklı bir biçimde 100 yılı aşkın bu birikim üzerinde yapılacak akademik çalışma ve araştırmaları yoğunlaştıracak bir adım atmak istedik. TBMM’nin açılışının 100. yılı için hazırladığımız başka çalışmaların da katkısıyla bu alandaki önemli bir boşluğun doldurulacağına inanıyorum. Böylece ilgililerin rahatlıkla her dönemle ilgili kapsayıcı bilgileri edinebilecekleri bir referans yayın oluşturmaya çalıştık.

“100. Yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri” başlıklı bu yayında emeği geçen akademisyen arkadaşlarıma teşekkür ediyor, yayınınızın bu tür çalışmaları teşvik edecek güzel bir başlangıç olmasını temenni ediyorum.

Prof. Dr. Mustafa Şentop

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

GİRİŞ

Siyasal meşruluğun halka, halkın temsiline dayandırılması fikri çok eski bir gelenektir. Bu gelenek, tarih boyunca, devlet ve hükümet sistemi farkı gözetmeksizin birçok farklı örnek ve isimle karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede en eski örnekler, halkın siyasal sorunlara çözüm üretmeye çalıştığı ve siyasal iktidara doğrudan katıldığı Eski Yunan Site ya da Kent Devletlerinde (Polisler) karşımıza çıkmaktadır.¹ Örneğin, Sparta polisinde “apella” adıyla anılan halk meclisi, 30 yaşını doldurmuş tüm yurttaşların katılımıyla oluşturulmaktaydı. Benzer bir biçimde Atina polisinde de bir anlamda soylular kurulu olarak kurgulanan “areopagus” bu işlevi görmekteydi.² Yine Atina’da, Solon’un reformları sonrası oluşturulan, herhangi bir seçim mekanizması söz konusu olmasa da tüm sınıflardan yurttaşların katılabildiği, yasama yetkisine sahip “ekklesia” (halk meclisi) adını taşıyan kurum da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Devlet yapılarının imparatorluk formuna evrilmesi sonrası ise daha çok monarkların yetkilerini sınırlandırmak ve kısmen de olsa denetlemek amacıyla bu tür yapılara başvurulmuştur. Bu bağlamdaki ilk örneğe Ortaçağ İngiltere’sinde rastlamaktayız. Krallar ile aristokratlar arasında iletişim sağlamayı amaçlayan bu yapı, parlamentoların ortaya çıkış sürecinde önemli bir başlangıç olarak değerlendirilmektedir. Bu tarz uygulamaların, kral ya da imparatorların yönetim sorunlarını tartışmak amacıyla ihtiyaç duyduğu “âkil” adamların bir araya getirilmesi biçiminde oluşturulduğu söylenebilir.

Eski Türk devletlerinde de kamusal işlerin görüşüldüğü, farklı isimlerle anılan meclisler söz konusudur. Devlet teşkilatı içerisinde zaman zaman oldukça etkin ve belirleyici roller üstlenen bu yapılar, hakan seçmek gibi hayati öneme haiz işlerin yanı sıra istişare mekanizması, yasama görevleri ve iktidarı denetleme ya da sınırlandırma gibi işlevler de üstlenmişlerdir. Toy, kurultay, kamutay gibi farklı isimlerle anılan bu meclisler kimi dönemlerde belirli aralıklarla kimi dönemlerde ise gündeme bağlı olarak toplanmıştır.³

İslamiyet’in kabulü sonrasında ise, kaynağını İslami terminolojiden alan, siyasi iktidarı, Halifeyi göreve getirme, görevden alma ve meşruiyeti temin etme gibi işlevler gören “ehl-i

1 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Recai Galip Okandan, *Umumi Amme Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1968; Mehmet Ali Ağaoğulları, *Eski Yunan’da Siyaset Felsefesi*, V. Ankara: Teori Yayınları, 1989; Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.

2 Ağaoğulları, *a.g.e.*, s. 14-15.

3 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmet Saray, *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1999; Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Divân-ı Hümayûndan Meclis-i Meb’ûsân’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (Der: H. İnalçık-M. Seyitdanlıoğlu), Ankara: Phoenix Yayınları, 2006, s. 273–284.

hall ve'l akd" meclisiyle siyasal iktidara görevlerinde yardımcı olma amacı güden, "istişare" ve "şura" gibi kavramlarla tanımlanan örgütlenmelerin varlığı dikkat çekmektedir. Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve diğer Anadolu Beyliklerinde üst düzey kamu görevlilerinden oluşan Divan da bu tarz bir örgütlenme örneğidir. Divan'da ülkeyi ilgilendiren meseleler ayrıntılı bir biçimde tartışılmakta ve alınan kararlar Sultan tarafından genellikle kabul edilmekteydi.⁴ Aynı gelenek Osmanlı İmparatorluğu'nda da Divan-ı Hümayun adıyla devam etmiştir. Seçimle göreve gelen ve yasama faaliyetleriyle yürütmeyi denetleme misyonunu üstlenen bir meclisin gerekliliği fikrinin ise 1860'lardan itibaren ele alındığını görmekteyiz.

18. yüzyılın sonundan itibaren devam eden modernleşme ve devleti dönüştürme çabalarına ek olarak 1840'larda vilayetlerde kurulmaya başlanan taşra meclislerinin yakaladığı başarı 1860'lı yıllarda başta Yeni Osmanlılar olmak üzere dönemin entelektüelleri ve devlet adamları arasında genel bir millet meclisi fikrinin iyiden iyiye yerleşmesini beraberinde getirmiştir. Batılı kavramların ve İslamî referansların yoğun olarak tartışıldığı⁵ bu siyasal iklimin neticesinde ise 1876 yılında Kanûn-i Esâsî ilan edilmiş, 1877 yılında seçimler yapılmış ve ilk Osmanlı Meclis-i Umûmî'si oluşturulmuştur.

Atanan ve ikinci seçmenlerce seçilen iki ayrı kanattan oluşan Meclis-i Umûmî, ilk döneminde kısa bir çalışma evresi geçirmiştir. Ancak buna rağmen meşrutiyet öncesi yaşanan tartışma ortamında oluşturulması önerilen parlamentonun, şer'i hukukun yorumlanışına sunduğu katkılarla İslam dünyasının Halifesi konumundaki Padişahı denetleme yetkisine yönelik tartışmalar, oldukça önemli bir başlangıç olarak kabul edilebilir. Buna ek olarak Osmanlı Devleti'nin demografik yapısı göz önüne alındığında oluşan meclisin aritmetiği ve temsil prensibi bağlamında taşıdığı önemin de altını çizmek gerekmektedir. Yaklaşık 30 yıllık bir aradan sonra yeniden meşrutiyetin ilanı ve akabinde oluşan meclisler için de özellikle temsil anlamında benzer yorumlar yapmak mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı ve akabinde gelen işgal sürecinden sonra ise, ülkenin her tarafında bağımsızlık mücadelesini yürüten kadroların bir araya gelmesiyle oluşan Büyük Millet Meclisi sadece Türk tarihi açısından değil dünya tarihi açısından da oldukça büyük bir öneme sahiptir. Türkiye'nin, bölgenin ve hatta dünya tarihinin akışını değiştiren, kuruluşunun 100. yılını kutladığımız bu Meclis; tarihin gördüğü en zor şartlardan birinde bir taraftan Kurtuluş Savaşı'nı yürütmüş bir taraftan da yeni devleti inşa ederek Kurucu Meclis işlevi görmüştür.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmadan önce, Anadolu'daki milli hareketin isteği üzerine İstanbul'da son defa olarak Meclis-i Mebusan toplanmış ve Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın toplanması ve Misak-ı Milli'yi tüm dünyaya ilan etmesi; önemli bir kırılma noktasıdır. Bu belgenin ilanı ve Meclis'in dağıtılması ile yeni bir mücadele zemininin önü açılmıştır. Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması üzerine, Ankara'da yeni bir meclisin kurulmasına karar verilmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un

4 Saray, *a.g.e.*, s. 16.

5 Yusuf Tekin, *Şeriat Meşrutiyet ve Meşrutiyet: Yeni Osmanlılar'da Demokrasi Tartışmaları*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2020, s. 89-113.

İtilaf Devletlerince resmen işgali, Ankara'da toplanma zaruretini doğurmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920'de ilan ettiği "intihap hakkındaki tebliğ"inde; yeni bir seçim yapılması gerekliliği belirtilmiştir. Seçimlerin en geç 15 gün içinde, çoğunluğun Ankara'da bulunmasını sağlayacak şekilde tamamlanması kabul edilmiş ve işlemler ilgili makamlarca yürütülmüştür.⁶ 22 Nisan 1920 tarihli Tamim ise, 23 Nisan 1920 tarihi itibarıyla bütün mülki ve askeri makamlar ile milletin yetkili merciini Büyük Millet Meclisi (BMM) olacağını ilan etmiştir.⁷ Heyet-i Temsiliye'nin seçim talimatının akabinde Nisan ayının başlarında İstanbul mebusları Ankara'ya gelmek için harekete geçmişlerdi. Buna göre yeni Meclis, imkânların elverdiği yerlerinde yapılan seçimler sonucu seçilen mebuslar ile Meclis-i Mebusan'dan gelen mebuslardan teşekkül etmiş ve ilk toplantısını 23 Nisan 1920 Cuma günü yapmıştır.

Ankara'da olağanüstü koşullar altında toplanan ve bir yandan ulusal Kurtuluş Savaşı'nı, diğer yandan ise devlet mekanizmasının yerleşmesi, demokratik geleneklerin güçlü bir biçimde devam etmesi ve siyasi yapının yeniden şekillenmesi çalışmalarını yürüten Büyük Millet Meclisi, Türkiye'de demokrasi ve parlamento tarihi açısından yadsınamaz bir öneme sahiptir.

Fakat bu kritik öneme, kurtuluşu ve kuruluşu yürütmesine ve de ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ıyla başlayan 150 yıllık parlamenter geleneğe dayanmasına rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarına dair oluşan literatürümüzde önemli bazı eksiklikler bulunmaktadır. "100. Yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri" ismini taşıyan bu kitabın hazırlık çalışmalarına da parlamento geleneği açısından bu zengin birikime dair yeterli akademik yayının bulunmadığı gerçeğinden hareketle, 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 100. yılında bu eksikliği gidermek amacıyla başlanmıştır.

Başta siyaset bilimi ve anayasa hukuku olmak üzere ilgili alanlarda, çalışmanın içerdiği dönem ve konulara dair eserleriyle bilinen akademisyenlerin birer bölümle katkı sağladığı bu kitapta izlenen metodoloji ise şu biçimdedir: Kitapta, 1877 yılından itibaren gerçekleştirilen her bir milletvekili seçimi ve neticesinde oluşan meclis dönemi esas alınarak bölümlendirilmeye gidilmiştir. Bu bağlamda, çalışmayla beraber seçimleri merkezine alan bir parlamento tarihi oluşturmanın hedeflendiğini söyleyebiliriz. Bu amaç dâhilinde, bölümlerde konu bütünlüğü sağlamak için tüm yazarlar tarafından belirli unsur ve soruların üzerinden değerlendirilmeler yapılmasına hassasiyet gösterilmiştir. Bu kapsamda, her bir dönem için ilk etapta; dönemi etkileyen liderler ve tartışmalar ön plana çıkarılarak siyasi yaşamın genel bir analizi yapılmaya çalışılmış ve ele alınan seçim döneminin Türk siyasal hayatı bağlamındaki mahiyetiyle dönemin sosyo-ekonomik ve politik konjonktürün bir çerçevesi çizilmiştir. Ardından ise, yine her bir seçim döneminin içerisinde cereyan ettiği hukuksal alt yapıya dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede bir taraftan değişen dönemlere göre,

6 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, 1. Cilt*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No: 4, 1994, s. 39.

7 Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", *Birinci Meclis*. (Ed. Cemil Koçak), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 4.

meclisin oluşumunu, üye sayısını, çalışma usullerini, seçme-seçilme hakkını, siyasi partilerin oluşumunu ve diğer tüm prosedürleriyle beraber bir bütün olarak seçim sistemini belirleyen hukuki yapı ortaya koyulurken bir taraftan da tarih içerisinde Türkiye'deki seçim ve meclis oluşum süreçlerinin geçirdiği hukuki evrim ile TBMM'nin ilgili dönemde icra ettiği işlevler değerlendirilmiştir. Bunun ardından ise her bir bölümde dönemin siyasi partilerinin, seçim sonuçlarının ve bunun neticesinde oluşan meclis aritmetiğinin incelenmesine yer ayrılmıştır. Son olarak ise, kitaptaki her bir bölümün temel araştırma sorusunu oluşturan ilgili dönemdeki siyasal yapı bağlamında TBMM'nin rolünün ve etkinliğinin belirlenmesi aşamasına geçilmiştir. Bu bağlamda, ilgili seçim döneminde meclisin faaliyetleri ve etkinliği; tutanaklar, genel kurul tartışmaları ve yasama-yürütme etkinliklerine dair istatistiki veriler ışığında değerlendirilerek bir neticeye varılmaya çalışılmıştır. Çalışmaya bu geleneğin öncülleri sayılabilecek, 1877 öncesinde danışma ve istişare işlevlerini yerine getiren yapıların analizleri ile başlanmaktadır. Bu çerçevede çalışma içerisinde ilk etapta Eski Türk devletlerinde ve Meşrutiyet öncesi Osmanlı siyasi ve idari yapısında yer alan toy, kurultay, divan, eyalet meclisleri gibi farklı isimler ve formlarda karşımıza çıkan kurumlar hakkında bilgi verildikten sonra, parlamentoları oluşturan seçimler temel alınarak yukarıdaki sorulara cevap aranmaktadır.

Türk parlamento geleneğini ve tarihini; alanın uzmanlarınca yazılmış bölümler halinde, konu ve yöntem bütünlüğü esasına sadık kalarak ve bir kronoloji takip ederek akademisyen, araştırmacı ve siyasetçilerin ilgisine sunma hedefi doğrultusunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının 100. yılı münasebetiyle yürütülen faaliyet ve çalışmalardan biri olarak tasarlanan elinizdeki bu kitabın, mevcut literatürümüzdeki önemli bir boşluğu dolduracağına inanmaktayız.

Çalışmanın gündeme geldiği andan itibaren her safhasında bizlere önemli katkı ve destek sunan başta TBMM Başkanı Sn. Prof. Dr. Mustafa Şentop olmak üzere Meclis çalışanlarına ve kitaba katkı veren akademisyen arkadaşlarımıza teşekkürlerimizi sunuyor, kitabın ilgililer için yararlı olmasını temenni ediyoruz.

Prof. Dr. Yusuf Tekin

Editör

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

SUNUŞ (Prof. Dr. Mustafa Şentop)	iii
GİRİŞ (Prof. Dr. Yusuf Tekin)	v
1876 ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ'NDE MEŞRUTİYET TECRÜBESİ VE MECLİS UYGULAMASI (Ayhan Ceylan)	1
MEŞVERET-MEŞRUTİYET-DEMOKRASİ TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İLK SEÇİM VE PARLAMENTO (Yusuf Tekin / İrşat Sarıalioğlu)	33
MEŞRUTİ DEMOKRASİ: DÖRT SEÇİM, DÖRT MECLİS (1908-1920) (H. Aliyar Demirci)	57
1920 SEÇİMLERİ VE I. MECLİS (1920-1923) (Cemal Fedayi)	99
PARLAMENTO TARİHİMİZDE "II. MECLİS" (Şeref İba)	123
1927 SEÇİMLERİ VE SONUÇLARI: TEK PARTİLİ REJİMİN TEMELLERİ (M. Akif Kireççi / Can Eyüp Çekiç)	155
1931 SEÇİMLERİ VE TBMM'NİN IV. DÖNEMİ (1931-1935) (Murat Yılmaz)	181
V. YASAMA DÖNEMİ (1935-1939) DÜNYA SAVAŞI'NIN EŞİĞİNDE TEK PARTİ İKTİDARININ KURUMSALLAŞMASI: PARTİ-DEVLET ÖZDEŞLİĞİ (Metin Özkan / Sabri Çiftçi)	211
VI. YASAMA DÖNEMİ (1939-1943) İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN GÖLGESİNDE YENİ BİR DÖNEMİN BAŞLAMASI (Hamit Emrah Beriş)	239
CUMHURİYETİN TEK PARTİLİ SON GENEL SEÇİMLERİ: 1943 SEÇİMLERİ (Nezahat Altuntaş Duman)	269
TBMM'DE VIII. DÖNEM: TEK PARTİ REJİMİNİN SONU (1946-1950) (Yusuf Tekin / M. Çağatay Okutan)	297
IX. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ: TEK PARTİ DÖNEMİNİN SONU VE 14 MAYIS 1950 SEÇİMLERİ (Adnan Küçük)	333

PARLAMENTOER DEMOKRASININ 1954-1957 ARASI DÖNEMİ

(Nebi Miş) **361**

1957 SEÇİMLERİ VE XI. DÖNEM TBMM VE FAALİYETLERİ

(Cengiz Şavkılı)..... **389**

1927 SEÇİMLERİ VE SONUÇLARI: TEK PARTİLİ REJİMİN TEMELLERİ

M. AKİF KİREÇCİ - CAN EYÜP ÇEKİÇ

1927 SEÇİMLERİ VE SONUÇLARI: TEK PARTİLİ REJİMİN TEMELLERİ

M. Akif Kireççi*

Can Eyüp Çekiç**

GİRİŞ

1923'ün bahar aylarına gelindiğinde artık Lozan Görüşmeleri sona yaklaşmış ve üzerinde anlaşılan maddeler hakkında Ankara'da söylentiler yayılmaya başlamıştı. Millî Mücadele'yi gerçekleştiren Birinci Meclisin birçok üyesi İsmet Paşa'nın kabul ettiği öne sürülen bazı maddelere karşı çıkmaktaydı.¹ Meclisin anlaşmayı imzalamama ihtimalinin ortaya çıkması üzerine 1 Nisan 1923'te seçim kararı alındı. İkinci Meclis, dört yıllık yasama dönemi içerisinde cumhuriyet idaresinin merkezi gücünü pekiştirecek ve devletin ve toplumun birleştirici unsuru olarak dini kullanmaktan vazgeçecek önemli kanunlar çıkaran Meclisti. Osmanlı'dan kopuşu simgeleyen, laik cumhuriyetin de karakterini şekillendirecek olan Hilafetin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, Medeni Hukukun kabulü gibi uygulamalar İkinci Meclis Döneminde hayata geçirildi.²

11 Ağustos 1923'te göreve başlayan İkinci Meclisin ilk icraatı, Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamak oldu. Hemen ardından başkent Ankara olduğuna dair Kanun ve cumhuriyet idaresinin benimsenmesi teklifi mecliste kabul edildi. Böylece, hem Osmanlı'nın en önemli dinî miraslarından birisi olan Hilafet Makamı ile hem de Hilafete ev sahipliği yapan İmparatorluğun başkenti İstanbul ile yollar kesin bir şekilde ayrılıyor; öte yandan Lozan'da kabul edildiği üzere İstanbul'da ikamet edecek olan Halife de yeni sistemin dışına itiliyordu. 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış, halife olarak Abdülmecid Efendi seçilmişti. Saltanatın kaldırılması ve Lozan Antlaşması gibi nedenler ile ortaya çıkan muhalefet adayları, Meclis dışında bırakılmıştı.

Ancak, Ankara'nın başkent ilan edilmesi ve cumhuriyetin ilanı gibi tartışmalar, mecliste kısa süre içerisinde yeni bir muhalif grubun oluştuğunun kanıtıdır. Hilafetin kaldırılacağına dair dedikoduların artması üzerine Kasım 1923'te İstanbul basınının da içinde bulunduğu bir grup, Hilafetin tarihi ve siyasi misyonunu öne çıkarmaya başlamıştı. Hatta alınan yeni kararlara karşı çıkan İstanbul Milletvekilleri Rauf Bey, Refet Paşa ve Dr. Adnan (Adıvar), Halife Abdülmecid'i ziyaret etti.³ Bu sırada İstanbul gazetelerinde, mütareke döneminde

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü.

1 Bkz: *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, C.1-4*. 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.

2 Cemil Koçak, *Tarihin Buğulu Aynası*. İstanbul: Timaş, 2013, s. 111.

3 Haluk Çağlar, *Türk Basınına Göre Atatürk'ün İstanbul'daki Faaliyetleri (01 Temmuz 1927-10 Kasım 1938)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 33.

Türkler ve Hilafetin devamı amacıyla kamuoyu yaratmaya çalışan Hint Müslümanlarının liderleri Ağa Han ve Emir Ali'nin, Hilafetin önemine dair Ankara Hükümetine gönderdikleri mektup yayınlanmıştı. Bu mektup, Halk Fırkası çevrelerinde tepkiye neden olmuş, mektubun Londra'da ikamet eden yazarları, İngilizlerin adamı olmakla ve Türkiye'nin çağdaşlaşmasını istemeyen İngiltere'nin emriyle mektubu kaleme aldıkları iddiası ortaya atılmıştı.⁴

Artık Meclisteki ve kamuoyundaki tartışmaların tam ortasında Hilafet Makamı vardı. Başbakan İsmet Paşa, tüm bu gelişmelerin ve İstanbul basınının artan muhalefetine arkasında İngiltere'nin olduğunu ve yapılanların vatana ihanet kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürerek, Milli Mücadele Döneminde Ankara Hükümetinin korunmasında önemli rol oynamış olan İstiklal Mahkemelerinin tekrar kurulmasını teklif etti. Yeni kurulan İstiklal Mahkemelerinin ilk kararı, Hüseyin Cahid, Ahmed Cevdet, Velid Ebuzyiya gibi muhalif *Tevhîd-i Efkâr* Gazetesi yazarlarını tutuklamak oldu.⁵ Kamuoyunda Hilafetin geleceği ile ilgili tartışma devam ederken, Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924'te Meclisin ikinci sene açılış töreninde yaptığı konuşma ile "diyanet-i İslamiyeyi asırlardan beri müteâmil olduğu şekliyle bir siyaset mevkiinden tenzih ve ila edilmesi lüzumunu" dile getirecekti.⁶ Netice itibarıyla yapılan tartışmalar sonucu değiştirmede. 3 Mart 1924'te Meclis oturumunda, Hilafetin gerekli bir makam olmadığı uzun uzun anlatıldıktan sonra Hilafet ilga edildi ve Halife Abdülmecid Efendi'nin ülkeyi derhal terk etmesine karar verildi.⁷

I. 1927 SEÇİMLERİ

A. MUHALEFETİN TASFİYE EDİLMESİ

Ankara'daki ilk toplantının üzerinden üç sene geçtikten sonra, TBMM Nisan 1923'te Seçim Kanunu'nda bazı değişiklikler yaparak seçim kararı aldı. Birinci Dönem çalışmaları sırasında yeni bir devlet kurulmuş, devletin sınırları ve nüfus yapısı değişmişti. Bu değişikliklere paralel olarak, 50.000 kişiye bir mebus düşen Osmanlı seçim sistemi, 20.000 kişiye bir mebus seçilmek üzere değiştirildi. Azalan nüfusun seçimlere katılımını teşvik etmek üzere seçme yaşı 18'e indirildi ve vergi verme şartı kaldırıldı.⁸

İkinci Meclisin göreve başlamasından sonra önüne gelen ve kamuoyu ve Mecliste kabul edilmesi için en çok emek harcanan tartışma konusu Hilafetin Kaldırılması meselesi idi. Bu mesele üzerine Mecliste yapılan tartışmalar ve bunların kamuoyu ve basındaki

4 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 74-8.

5 Recep Aydın, "1923: Savaşın Sonu ve Yeni Rejimin İlanı: Cumhuriyet", *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması: Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928, Cilt 2*. (ed.) Nuray Ertürk Keskin v.d., SBF, Ankara, 2012, s. 1526.

6 *Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7, İctima 2-1*, 1 Mart 1340 Cumartesi.

7 *Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7, İctima 2*, 3 Mart 1340 Pazartesi.

8 Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27, No: 79, 2011, s. 11.

yansımaları, Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarını pekiştirmesi amacıyla oluşturulan İkinci Mecliste başını İttihat ve Terakki yönetiminin güçlü isimlerinin çektiği önemli bir muhalif grubun bulunduğu habercisiydi. İkinci Mecliste kabul edilen tüm bu reform kanunları ve Şeyh Sait İsyanı ya da İzmir Suikast Girişimi gibi gelişmeler, zaman içerisinde bu Meclisin içerisinde derin çatlakların oluşmasına neden olacak ve cumhuriyet tarihinin daha sonraki dönemlerinde gittikçe belirginleşecek siyasi farklılıkların temelini atacaktı.

Bu sırada ordudan istifa eden Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ile Rauf Bey ve Dr. Adnan (Adıvar) bir araya geldi ve 13 Kasım'da Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa ettiler. 17 Kasım 1924'te, Millî Mücadele'nin önde gelen isimleri tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Hilafetin kaldırılmasına muhalefet eden ve bu gelişmeyi kabullenmeyen kamuoyunun bir kısmının kısa sürede desteğini aldı. Mustafa Kemal'in kabineyi kurma görevi verdiği parti başkanı Fethi Bey, 13 Şubat 1925'te çıkan Şeyh Sait İsyanı ile gerektiği kadar sert mücadele edemediği kanısı oluşunca görevden alındı. İsyanın bastırılması için alınan idari ve hukuki tedbirler, yeni rejimin reform sürecini daha sert tedbirlerle yürüteceğinin de bir göstergesiydi. Bu süreçte Osmanlı'ya ve İmparatorluğa ait tüm kurum ve yasalar tasfiye edilecek, reform süreci sonunda yeni bir millet yapısının ortaya çıkması hedeflenecekti.

Şeyh Sait İsyanı, yeni kurulan cumhuriyetin irtica tehlikesine karşı vereceği mücadelenin idarî ve hukukî altyapısını oluşturmak için oldukça önemli bir referans oldu. İsyanın irticaî saiklerinin açığa çıkması üzerine 25 Şubat'ta Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na eklenen maddeye göre:

“Dini veya mukaddesat-ı dîniyeyi siyasi gayelere esas ve alet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Dini veya mukaddesat-ı dîniyeyi alet ittihaz ederek şekli-devleti tedbîl ve tağyir veya emniyet-i devleti ihlal veya dini ve mukaddesat-ı dîniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahriri ve yahut dîlî bir şekilde veya nutuk iradı ve yahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik hain-i vatan addolunur.”⁹

Şark İstiklal Mahkemesi, yetki alanında yaptığı uygulamalarla isyanın ayrılıkçılık dışında ikinci bir nedeni olarak gösterilen irtica ile mücadele tedbirleri doğrultusunda bölgede tekke ve zaviyeleri kapatarak, Ankara Hükümetine de yol gösteriyordu.¹⁰ Aynı sene, artık idam kararlarının uygulanması için Meclisten onay beklemesi de gerekmeyen İstiklâl Mahkemeleri basının tümüne yasak getirdi.¹¹ 1 Kasım 1925'te Meclisin açılış konuşmasında Mustafa Kemal, Osmanlı Döneminin kalıntılarının temizlendiğini, yeni dönemin öncü gücünü, yetişecek cumhuriyetçi nesillerin oluşturacağını bildiriyordu. Mustafa Kemal, Meclis kürsüsünden basın özgürlüğünün sınırlarını şöyle tanımlıyordu:

9 Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 14, İctima 64, 25 Şubat 1341 Çarşamba.

10 Tunçay, a.g.e., s. 129.

11 Mete Tunçay, “İstiklâl Mahkemeleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 4. Cilt. İstanbul: İletişim, 1983, s. 941.

“Hürriyet-i matbuatın izale-i muhazırı bizzat hürriyet-i matbuatla kaim olduğuna dair bu büyük meclisin mürşid ve musaffi sahasında tevkir olunan esaslar eğer cumhuriyetin ruhu olan faziletten mahrum erbabı-ı ceraime, sine-i matbuatda şekavet fırsatını verirse, eğer iğfal ve izlal erbabının saha-i fikriyattaki meşum tesirleri tarlasında çalışan masum vatandaşların kanlarını akıtmasına, yuvalarının dağılmasına sebep olursa ve eğer, en nihayet şekavetin en mazarrını ihtiyar eden kil-i erbab-ı izlal, kanunların hususi müsaadelerinden istifade imkanını bulurlarsa Büyük Millet Meclisi'nin mürebbi ve kahhar yed-i idaresinin müdahale ve tenbih etmesi elbette vacibeden olur.”¹²

Şeyh Sait İsyani'ndan sonraki süreçte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da fiilen kapatıldı. Muhafif parti mensuplarının tasfiye edilmesi süreci ise, 1926 Haziran'ında Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast hazırlığı planını iddiası sonucu açılan davalarda verilen tutuklama ve sürgün cezalarıyla tamamlanmıştır. Bu davalar sonunda birçok muhalif tutuklanmış ya da sürgüne gönderilmiştir. Mustafa Kemal, suikast planlarının ortaya atılması üzerine 19 Haziran 1926'da yaptığı basın açıklamasında, karşı karşıya bulunduğu tehlikelerin aslında cumhuriyete ve devlete karşı olduğunu şöyle açıklar:

“Alçak girişimin benim kişiliğimden çok, kutsal cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüce ilkelerimize yönelmiş bulunduğu kuşku yoktur. Bu nedenle, genelde gösterilen duygularla cumhuriyet ve ilkelerimize olan bağlılığın ne derece sonsuz olduğuna bir kez daha inandım. Temeli büyük Türk milletinin ve onun kahraman çocuklarından oluşan büyük ordumuzun vicdanında akıl ve bilincinde kurulmuş olan cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan doğmuş ilkelerimizin bir vücudun yok edilmesi ile bozulabileceği görüşünde bulunanlar çok zayıf dimağlı kimselerdir. Bu gibi talihsizlerin, cumhuriyetin adalet ve kudreti elinde hak ettikleri davranışla karşılaşmaktan başka kismetleri olamaz.”¹³

Muhalefet tasfiye edilmiş, olaydan sonra 1 Kasım 1926'da ilk kez bir araya gelecek olan Meclis, milletvekillerinin neredeyse yarısına yakını katılmaksızın toplanmıştır. Meclisin yeni dönem açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal, suikast planı yaptığı iddia edilenlerin asıl amacının irtica olduğunu şu sözlerle anlatır:

“İhtisarat ve muzmiratını, milletin selameti yolunda, tatmin edilmemiş görenlerin, teşebbüs-ı mezbuhanesi irade-i milliye karşısında daima makhur olmuştur ve daima makhur olacaktır. Bu teşebbüsün son tezahürü olarak meydana çıkan, suikast hadisesi, naçiz şahsımıza taalluku itibarıyla değil, fakat Türk Milletinin merdane evsafına yaraşmayan ve Millet Vekaleti gibi yüksek bir mertebe-i itibarı vasıta-i tecavüz kılmayı düşünecek kadar terdedi eden irticai bir zihniyet göstermek itibarıyla mucibi teessür olmuştur. Ancak pek mahdut ve namert bir zümreye münhasır kalan bu zihniyete karşı bütün milletin candan gösterdiği nefret ve mukavemet, cumhuriyetin ve Büyük Millet Meclisi tesisatının millet nazarında ne derece aziz olduğunu ispat etmek cihetinden mucibi tesliyet ve mefharet olmuştur.”¹⁴

12 *Zabit Ceridesi*, Devre 2, Cilt 19, İctima 1, 10 Teşrinisani 1341 Pazar.

13 Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural (ed.), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 706.

14 *Zabit Ceridesi*, Devre 2, Cilt 27, İctima 1, 1 Teşrinisani 1926 Pazartesi.

Üçüncü Meclisin son yasama yılı bu konuşmayla başlamıştı. Bu sırada yaz ayları boyunca İstiklal Mahkemeleri, önce arasında TCF üyelerinin de bulunduğu zanlıları İzmir'de, daha sonra da davayı büyüterek suikast planının arkasında olduğu iddia edilen eski İttihatçılar da Ankara'da yargılamıştı. Osmanlı'nın son dönemine damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin Cumhuriyet Döneminde siyasi faaliyetlerine devam eden üyeleri de böylece sitemin dışına çıkarılmışlardı. Suikast davası, eski İttihatçılar, meclisteki muhalif İkinci Grubu ve eski TCF üyelerini aynı anda siyasetten temizlemek için önemli bir fırsat olarak görülüyordu.¹⁵ Meclis son yasama yılına muhalefet grubu tasfiye edilmiş olarak başlıyordu.

B. SEÇİM HAZIRLIKLARI

Böylece 1927 seçimleri yapılmadan önce parti ve devlet bütünleşmesi sağlanmış, muhalefet tasfiye edilmiş, reform sürecinin önünde itiraz üretecek mekanizmalar ortadan kaldırılmıştı.

Seçimlere gitmeden önce Türkiye Cumhuriyeti artık doğudan batıya bütün topraklarını, gelir kaynaklarını ve nüfus bilgilerini kayda geçirmek, tümü üzerindeki egemenlik haklarını sağlamlaştırmak için belirli adımlar atmak durumundaydı. 1926'da Merkezi İstatistik Dairesi kurularak, bu kurumun Türkiye toprakları üzerindeki her varlığın envanterini çıkarması sağlanarak işe başlanacaktı.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, Misak-ı Milli'de öngörülen topraklar üzerinde kesin bir egemenlik kurması için çalışılması gerekiyordu. Lozan Antlaşması ile ülkenin varlığının ve egemenlik haklarının dış dünya tarafından tanınması sağlanmıştı. Ancak, merkezî idare, ülkeyi yönetmek için gerekli olan nüfusun büyüklüğü ve özellikleri, ekilebilir arazinin miktarı, vergi kaynakları gibi oldukça temel bilgilerden mahrumdu.

Ülkede son nüfus sayımı Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce 1914'te yapılmıştı. Bu tarihten sonra yaşanan toprak ve can kayıpları, sürgünler, göç hareketleri, salgın hastalıklar ve kıtlıkla geçen savaş yılları boyunca, Anadolu'da nüfusun yapısı ve ekonomik kaynakların dağılımı inanılmaz boyutlarda değişmişti. Yunan Hükümeti ile anlaşarak alınan mübadele kararı da ülkede nüfus yapısı ve mülkiyet hakları açısından ilave büyük değişiklikleri beraberinde getirecekti. Bu yeni durumu tespit edebilmek için 1927'de, İstatistik Dairesi eliyle nüfus sayımı, tahrir ve sanayi sayımı yapılacaktı. Tahrir ile ekonomik yapının büyük ölçüde tarımsal faaliyetler tarafından oluşturulduğu ülkede toprak mülkiyetinin dağılımı, tarım ürünlerinin niteliği gibi bilgiler elde edilirken sanayi sayımı sayesinde devlet, sanayi alanında üretim potansiyelini öğrenmiş ve aynı yıl içerisinde Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edilmişti.¹⁶

¹⁵ Tunçay, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁶ Esra Dik, "1927: Yönetimsel Örgütlenme", *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması: Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1919-1928, Cilt 2.* (ed.) Nuray Ertürk Keskin v.d., SBF, Ankara, 2012, s. 2081-2.

Bu açılardan değerlendirildiğinde 1927 yılı, Türkiye’de devletin maddî ve manevî olarak tüm ülke sınırlarına hakim olduğu, idarede parti ve devlet arasında bir farkın kalmadığı, reform projelerine karşı muhalefet gösterebilecek grupların tasfiye edildiği ve yeni bir dönemin altyapısının hazırlandığı yıldır. Şimdi sırada, bu açılan temiz sayfanın cumhuriyet ülküsüne sıkı sıkıya bağlı nesiller yetiştirmek ve dostun ve düşmanın kimliğinin açıkça ilan edildiği Nutka uygun davranacak, uyumlu bir meclis oluşturmak vardı. Bu nedenle derhal nüfus sayımı yapılacak ve seçime gidilecekti.

Bu bağlamda 1927 yılı, tek parti rejiminin şartlarının somut biçimde olduğu yıl olacaktır. Bu şartların oluşmasına yardımcı olan en büyük etken olan Tahrir-i Sükûn Kanunu ancak 1929’da rejime karşı hiçbir tehdidin kalmadığına emin olunduğunda yürürlükten kaldırılacaktı.

Öte yandan 1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı, Türkiye’de Osmanlı toplum yapısının tasfiye edilmesi, ulus-devletin inşası, ulus kavramının içinin doldurulması ve millet tanımının yeniden üretilmesi açısından oldukça önemlidir. Ankara Hükümeti, Millî Mücadele sırasında, Misak-ı Millî sınırlarının kesinliğini ve çoğunluğu Müslüman ahaliden oluşan bölgelerin birbirinden ayrılamaz iddiasını desteklemek için birçok nüfus defteri hazırlamıştır. Türk tarafı bu defterleri, Paris Barış Görüşmelerinde bölgedeki halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu tezini kuvvetlendirmek için kullanmıştır.

Galip devletler Lozan Müzakereleri sırasında Türkiye’nin taleplerini ciddi bulmamışlar, Anadolu’da Türklerin yeterli nüfusa sahip olmadığını öne sürmüşlerdir.¹⁷ Bununla birlikte, mücadele sonunda Lozan’da kabul edilen sınırlar ve mübadele sonucunda oluşan yeni nüfus yapısı, hazırlanan daha önceki defterlerde belirtilen bilgilerin büyük ölçüde değişmesini de beraberinde getirmiştir. Nüfus sayımı ve nüfusun niteliğini tanıma yeni rejimin egemenlik haklarının savunulması için elzem hale gelmiştir.

1927 Nüfus Sayımı, egemenliği ve temsil kuvveti sadece birkaç yıl önce oluşmaya başlamış, imparatorluk mirasına sahip çıkan, ancak hukukunu, kurumlarını ve idarî yapısını bütünüyle değiştirmeye çalışan cumhuriyet yönetimi için büyük bir sınav haline gelmiş, oldukça ciddi bir hazırlık sonucunda gerçekleştirilmiştir. Çıkacak sonucun ülkenin İmparatorluk Döneminden daha homojen (Türk, Kürt, Müslüman) olmasının beklenmesi, sayım hakkındaki ulus-devlet lehinde olumlu beklentileri arttırmıştır.¹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Ekim 1927’de cumhuriyetin dördüncü yıl kutlamalarının, bir gün önce yapılan sayım sayesinde, daha coşkulu geçeceğini müjdelemiştir.¹⁹ Sayım sonucunda, ülkenin %97,3’ünün Müslüman olduğu ve en büyük oranda konuşulan anadilin Türkçe olduğu sonucunun çıkmasıyla, Tek Parti Döneminin kimlik inşasında nasıl bir yol izleyeceği hakkında bir şüphe kalmamıştır. Falih Rıfkı, seçimler üzerine yazdığı yazıda, nüfusun 14 milyon olduğu

17 Mustafa Köse, *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010, s. 48.

18 Köse, *a.g.e.*, s. 47.

19 Aytül Tamer ve Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, *Nüfusbilim Dergisi*, No: 26, 2004, s. 80.

ülkede 12 milyondan fazla “halis Türk” bulunduğunu gururla aktarmaktadır.²⁰ Artık devlet idaresinde gücünü gitgide daha belirgin biçimde göstermeye başlayan tek parti rejiminin parlamentosunu oluşturacak maddî ve manevî koşullar sağlanmıştır. Ülke, 1927 yaz ayları boyunca Cumhuriyet Döneminin ilk genel seçimi olan, iki dereceli olarak yapılan ve sadece CHP adaylarının katıldığı seçimler sonucunda rejimin ideoloji ve ilkelerinin açık ve keskin bir biçimde ortaya konulduğu yeni bir döneme girmiştir.

26 Haziran 1927’de Meclisin İkinci Dönem çalışmaları tamamlanmış ve TBMM, 1 Kasım’a kadar tatile girmişti. Bu süre içerisinde seçimler yapılacak ve Meclis yenilenecekti. Seçime girecek olan tek parti CHP olduğundan, parti adaylarının seçimi milletvekili adaylarının seçimi anlamına geliyordu. Tek partinin milletvekili adayları oldukça yakından incelenerek Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı Mustafa Kemal tarafından ilan edilecekti. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir gibi eski silah arkadaşlarının güçlü bir muhalefet grubu oluşturduğu İkinci Meclis tecrübesinin tekrar yaşanmasını istememişti. Söz konusu muhalefet, Takrir-i Sükûn Kanunu aracılığıyla ve İzmir Suikastı Davası sürecinde bertaraf edilmişti. Kurulacak Üçüncü Mecliste böyle huzursuzluklara yer yoktu. Birinci hedef reformların daha uyumlu bir Meclis çatısı altında kabul edilmesiydi. İkinci olarak, aday belirleme yetkisinin parti divanından alınıp Mustafa Kemal’e bırakılmasının amacı ülkede gitgide ağırlaşan ekonomik koşulların yarattığı itirazların partiye ve dolayısıyla Meclise zarar vermesini engellemektir.²¹

C. SEÇİM SÜRECİ

1921’de TBMM tarafından kabul edilen ilk Anayasa, ilerleyen dönemde saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin kurulması gibi yapısal değişiklikler nedeniyle 20 Nisan 1924’te yerini yeni bir Anayasa’ya bıraktı. TBMM’nin kabul ettiği bu yeni Anayasa, seçimlerin 4 yılda bir düzenli olarak yapılmasını öngörüyordu. Seçilen vekiller sadece kendi bölgelerinin değil tüm ülkenin vekili sayılıyordu. Son olarak, yabancı devletlerin hizmetinde bulunanlar, başka ülkenin vatandaşı olanlar, yüz kızartıcı suç işlemiş olanlar, kamu hizmetinden men edilmiş olanlar ve Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezdi.²²

Seçimlerin yapılmasına dair yöntem ve usuller ise İkinci Meşrutiyet Döneminden beri aynı şekilde uygulanmaktaydı. 3 Ekim 1908’de hazırlanan söz konusu Seçim Kanunu’na göre, mahallelerde hazırlanacak seçmen defterleri toplanarak kaza defterlerini oluşturacaktı. Defterlerin hazırlanmasında muhtar, ihtiyar heyeti, din görevlileri sorumluluk alacaktı. İlk önce birinci derece seçmenler seçilecek, bunlar da esas mebusları belirleyecek olan ikinci derece seçmenleri seçecekti.²³

20 Tamer ve Bozbeyoğlu, *a.g.e.*, s. 82.

21 Suzan Ünal, *1923 ve 1927 Seçimleri*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 224.

22 Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2, No. 5, Mart 1986, s. 393.

23 Kenan Olgun, “II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı”, *Tarih Dergisi*, 39, 2004, s. 142.

Böylece, 1927 seçimleri, İkinci Meşrutiyet Döneminde gerçekleştirilen ilk Seçim Kanunu'na göre iki dereceli olarak yapıldı. Öncelikle 5 Ağustos'ta ikinci seçmen seçimleri yapıldı. Bunlar daha sonra Mustafa Kemal tarafından belirlenen adaylar için oy kullanacaktı. Her seçim bölgesi için seçilecek milletvekili sayısı kadar aday gösterilerek adaylar arasında tercih yapma seçeneği de fiili olarak ortadan kaldırıldı. Böylece Eylül ayının ilk haftasında tamamlanan ve Mustafa Kemal'in CHF'den gösterdiği adaylar arasında yapılan seçimler tamamlanmış oldu.²⁴

1927 seçim hazırlıkları, üzerinde hangi seçim dairesine tabi olduğu ve hangi mahallede kullanılacağı yazılı olan seçmen defterleri basılarak başlamıştı. Seçmen sayımları, nüfus sayımı ile birlikte yapılıyordu. Ülke, savaş koşullarında erkek nüfus kaybı yaşadığından kadın nüfusu erkek nüfusundan daha fazlaydı. Kadınların seçme ve seçilme hakkı henüz verilmediğinden, ülke nüfusunun yarıdan fazlası seçimlerde temsil edilmiyordu. Seçim Kanunu'na göre 18 yaşını dolduran her erkek Türk vatandaşı seçme hakkına sahipti. Her mahallede seçmen defterini hazırlayan mahalle ihtiyar heyeti, defteri daha sonra ilgili seçim bölgesindeki Heyet-i Teftişiyeye teslim edecekti. Belediye başkanı ve Meclis üyelerinin oluşturduğu Heyet-i Teftişiyenin görevi defterlerde yazılı isimleri kontrol etmek, defterleri askıya çıkarıp itirazları değerlendirmek, nüfus sayımına göre seçim bölgesinden çıkacak milletvekili sayısını belirlemek, oy pusulalarını hazırlamak, ikinci seçmenler tarafından daha sonra gerçekleştirilecek olan milletvekili seçimini idare etmek, seçim tutanaklarını düzenlemek, ve sonra da milletvekillerini ilan etmektir.²⁵ Defterleri kontrol eden Heyet-i Teftişiyeye üyeleri bu defterleri, tekrar askıda kalması için mahallelere gönderdiler. Listeye itirazlar tekrar bu heyetler tarafından incelenip Temmuz ayı sonunda tüm itirazlar değerlendirilip listelerin son hali artık ilan edilmiş olmalıydı. Daha sonra da ikinci seçmenlerin (müntehâb-ı sâni) belirlenmesine geçilecekti.

Mebus olmak, 30 yaşını doldurmuş erkek Türk vatandaşlarının hakkıydı. Seçilmenin diğer şartları ise yabancı devlet hizmetinde bulunmamak, yüz kızartıcı suçlardan veya hırsızlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, hileli iflas gibi suçların herhangi birinden mahkûm olmamış olmak, yasaklı olmamak, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak, medenî haklardan mahkûm olmamak ve Türkçe okuyup yazabilmektir.²⁶

1924'te kurulan Türk Kadınlar Birliği, 1927 seçimleri öncesinde Türkiye'de kadınların da siyasette temsil edilmelerini kabul ettirmek için faaliyetler yürüttüler. CHF üyesi olmak için başvurular. CHF bünyesinde mebus adayı göstermek için çalıştılar. TBMM'ye başvurarak kadınların belediye seçimlerinde yer almasını istediler. Ancak bu ısrarlı tavır siyasi iktidarın tepkisini çekince, merkezlerine baskın yapıldı, kayıtlara el konuldu. Kadınlar, Mecliste yer alabilmek için 1935 seçimlerini beklemek zorunda kalacaklardı.²⁷

24 Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim, 2013, s. 85-6.

25 Ünal, *a.g.e.*, s. 220.

26 Ünal, *a.g.e.*, s. 218.

27 Meral Balcı ve Mervener Tuzak, "Cumhuriyet'im İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özeline Türk Kadınlarının Siyasi Hakları için Mücadelesi", *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1, 2017, s. 48.

Seçimden önce askeri kimliğin verdiği ağırlığın siyasette kullanılmasını engellemek için TBMM Başkanı Kazım (Özalp) ve İsmet Paşa askerlikten istifa ettiler. Seçim Kanunu'na, ordu mensuplarının vekil olamayacakları maddesi eklendi.²⁸ Askerlik görevinde bulunanların siyaset ile uğraşmasının önüne de bu seçimle geçilmiş oluyordu. Bunun nedeni Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularının arasında muhalif kadroları güçlü kılacak Kazım Karabekir ve Ali Fuat gibi önemli paşaların olmasıdır. Askeriyeden güç alarak siyasete girmenin önüne geçilmek isteniyordu.

Bu sırada 26 Haziran'da Meclisin tatil olmasıyla, kabinenin diğer üyeleri de yerinde tespit ve teftiş için ya İstanbul'a ya da diğer seçim bölgelerinde yola çıkmışlardı. En büyük seçim bölgesi olan ve dolayısıyla seçim sonuçlarına en çok etki edecek olan şehir İstanbul'du. Seçim söz konusu olduğunda Ankara ikinci plandaydı; çünkü yeterli nüfusu henüz yoktu. Seçim çalışmalarının merkezi de dolayısıyla İstanbul olacaktı. Eski Osmanlı başkenti uzun süredir ilginin odağında yer almamıştı. Ancak, 1927 yaz aylarında herkesin gözü tekrar İstanbul'daydı.

Reisicumhur Mustafa Kemal, 1 Temmuz 1927'de, Milli Mücadele sürecini başlatan ayrılışından sonra ilk defa olmak üzere İstanbul'a geldi. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George Clerk, Londra'ya gönderdiği raporda, Mustafa Kemal'in bunca zaman sonra İstanbul'a gezi düzenlenmesini, muhalefetin tamamen bastırılmasına, rejimin her şeyi kontrol altına almasına ve İstanbul'da rejime karşı herhangi bir tehdit kalmamasına bağlamaktadır.²⁹ Mustafa Kemal, 31 Ağustos'ta ilan edeceği milletvekili aday listesini, bütün yazı geçireceği Dolmabahçe Sarayı'nda hazırladı. Dolmabahçe Sarayı'nın yeni sahiplerinin artık, "millet" olduğunu şu sözlerle ilan ediyordu: "Yalnız artık bu saray ... hakikat olan milletin sarayıdır. Ve ben burada milletin bir ferdi, bir misafiri olarak bulunmakla bahtiyarım."³⁰

Mustafa Kemal, ülkenin ve egemenliğin unsurlarının ne kadar değiştiğinin farkındaydı. İstanbul seyahatinde İsmet Paşa da yanındaydı. Reisicumhurun, başvekilin, kabine üyelerinin birçoğunun bu kadar uzun süre kentte kalması üzerine, *Times* muhabiri, başkentin tekrar İstanbul'a taşınma ihtimalinden bahsediyordu.³¹ Ancak Ankara merkezli yeni devlet kurgusundan geriye dönüş söz konusu değildi. Mustafa Kemal, 7 Temmuz'da Sarayda İstanbul Muallimler Heyetine hitap ederken, seçim sonrası oluşacak rejimin laik karakterini öğretmenlere yeni vazife olarak yüklüyordu: "Eski hocalar nasıl dini temelden hâkim olmuşlarsa, öğretmenler de ilim temelinden onların kazanmaya başladıkları hakimiyeti sona erdirmelidirler."³²

28 Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 33, No. 3-4, 2011, s. 73.

29 Funda Selçuk Şirin, "İngilizlerin Raporlarında Atatürk'ün İlk İstanbul Ziyareti (1927)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, No. 35, 2014, s. 252.

30 Sevim, Öztoprak, Tural (ed.), *a.g.e.*, s. 721.

31 Haluk Çağlar, *Türk Basınına Göre Atatürk'ün İstanbul'daki Faaliyetleri*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 86.

32 Sevim, Öztoprak, Tural (ed.), *a.g.e.*, s. 722.

İlk seçimde belirlenen ikinci seçmenler (müntehâb-ı sâni) 29 Temmuz'da liste haline getirildi ve seçim heyetlerine mahalleler tarafından teslim edilmeye başlandı. Örneğin Ankara'da, ilk tur seçimi bitirmiş olan mahalleler davul zurna ile Heyet-i Teftişiy'e'nin bulunduğu belediye binasına gelerek oylarını teslim etmeye başlamıştı. İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Beşiktaş Sinan Paşa Mahallesi'nde, İsmet Paşa ise Heybeliada'da ikinci seçmen olarak seçildiler.³³ Bütün ikinci seçmenler yine Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gösterdiği adaylar arasından seçildiği için, CHF adayları dışında bir mebus seçilmesi pek mümkün değildi. Kemalist rejimin önde gelen ideologlarından Yunus Nadi Bey, tek parti ile girilen seçimlerin batı demokrasileri ile ayrıştığı yolundaki eleştirilere karşı başka partilerin kurulmasının önünde yasal engel olmadığını, eğer parti kurulmasa dahi bağımsız aday olunabileceğini ileri sürmekteydi.³⁴ Gerçekten de, 1923 seçimlerinde İstanbul'dan adaylıklarını ilan edenlerin sayısı Halk Fırkası adaylarından fazladır. Ancak, 1927'ye gelindiğinde sadece 6 bağımsız aday seçime katılmıştı. Oysa ki seçimden önce dileyen herkesin bağımsız aday olabileceği ilan edilmişti.³⁵ Mevcut iki dereceli seçim sisteminde herhangi bir bağımsız adayın parti ya da başkanın desteğini almadan seçilmesi pek mümkün görünmüyordu. Ancak seçim sistemi dışında bağımsız adaylık başvurusunda bulunan kişilerin sayısının düşme nedeni son yıllarda muhalefet üzerinde kurulan baskı ve dolayısıyla CHF bünyesi dışında siyaset yapmanın sonuçları hakkında oluşan korkuydu.

Aynı günlerde CHF yönetici kadroları da İstanbul'a akın etmeye başlamışlardı. Aday listelerini, Dolmabahçe'ye getiriyorlardı.³⁶ Milletvekili aday listeleri, CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa, yardımcısı İsmet Paşa ve parti genel sekreteri Saffet Bey tarafından hazırlanmıştı. Mecliste toplam 316 vekil bulunacaktı. Hangi bölgeden kaç vekil çıkacağı konusu, seçmen sayısı ortaya çıktıkça değişiyordu. Türkiye'de vilayet sayısı İkinci Meclis Döneminde 72'den 63'e düşmüştü. 30 Mayıs 1926'da özellikle Şeyh Said İsyanı sürecinde eksikliği yakından fark edilen, merkezî yönetimin gücünü arttırmak amacıyla çıkarılan Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu'na göre Ardahan Kars'a, Çatalca İstanbul'a, Gelibolu Çanakkale'ye, Dersim, Ergani ve Genç Elazığ'a, Siverek Urfa'ya, Kozan Adana'ya, Muş Bitlişe bağlandı.³⁷ Buna göre 63 vilayetin 51'inde Meclise 1923 seçimlerinden daha fazla vekil gönderme hakkı oluşmuştu. Bazı illerde ise nüfus değişikliğinden dolayı vekil sayısı düşmüştü. Örneğin Hakkâri, bu seçimlerde iki yerine bir vekille temsil edilecekti.³⁸

Vilayetlerden, İstanbul'a vekil adayları konusunda sürekli telgraf gönderiliyordu. Antep'liler, Belediye Başkanı Kılıç Ali'yi vekil olarak görmek isterken, Malatyalılar Başvekil İsmet Paşa'nın tekrar Malatya Mebusu olarak aday gösterilmesini istiyordu.³⁹ Parti yetkilileri ise adayların belirlenmesi sürecinde taşra örgütlerini ziyaret ederek taban yoklaması

33 Dik, *a.g.e.*, s. 2159.

34 Ünal, *a.g.e.*, s. 225-6.

35 Erdal Aydoğan ve Tansu Barış Mahmutoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", *Tarihin Peşinde*, 10, 2013, s. 120.

36 Ünal, *a.g.e.*, s. 222-3.

37 Demirel, *a.g.e.*, s. 87.

38 Dik, *a.g.e.*, s. 2160.

39 Dik, *a.g.e.*, s. 2161.

yapıyordu. Böylece Ankara'nın, adayları tek başına belirlediği imajından kurtulmaya çalışırken, taşra teşkilatlarına da sorumlulukları hatırlatılıyordu.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa, 24 Ağustos'ta yaptığı bir açıklamada, “yeni Meclisin kuvvetli, münevver, bilhassa inkılab ve cumhuriyete merbut anasırdan mürekkebe olmasını” istediğini söyledi. Aday seçiminde gözetilecek ilkeler belli olmuştu. 1923 seçimlerinde de Mustafa Kemal'in istediği şekilde ve Müdafaa-i Hukuk Cephesi kadroları içerisinde adaylar gösterilmişti. Ancak, daha sonra yaşanan kırılmalar, muhalefetin güçlü bir biçimde ortaya çıkması, Şeyh Said İsyanı, İzmir Suikastı Olayı ve bunların sonucunda çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, basın sansürü yasaları ve muhaliflerin İstiklal Mahkemelerinde yargılanıp sistemin dışına çıkarılmaları sürecinde aday gösterme konusunda daha dikkatli olunması gereği anlaşılıyordu. Takrir-i Sükûn Kanunu, hükümete, reisicumhurun onayı dışında herhangi bir tasdik ya da mahkeme izni gerekmeksizin, irtica, isyan, toplumsal düzeni bozma tehdidine karşı her türlü önlemi alma imkânı verdi.⁴¹ Meclis de bu doğrultuda yeniden düzenlenmeliydi.

CHF'nin yeni vekilleri, yani 1927 seçimleri sonunda oluşacak olan Meclisin tüm vekilleri, yeni rejimin Türk toplumunun “köhnemiş” kimliklerini değiştirme, topluma rehberlik etme, onu eğitme, disipline ve mobilize etme misyonuna uygun kişiler arasından özenle seçilmeliydi. Meclis reformlarına itiraz edecek değil, bilakis söz konusu yenilikleri kendileri teklif edecek vekillerden oluşmalıydı.

Mustafa Kemal, 31 Ağustos'ta CHF vekil adaylarını, dolayısıyla Meclisin yeni vekillerini şu sözlerle ilan etti: “CHF namına bütün memlekette TBMM azalığı için mebus namzedi olarak tespit ettiğim zevatın heyeti umûmîyesini arz ediyorum. Her vatandaş için yeni devrede beraber çalışmağa müsait gördüğüm arkadaşların heyet-i umûmîyesinin birlikte görülmesini faydeli addettim.”⁴²

Tüm ülkede genel seçimler, 2 Eylül 1927'de bu liste üzerine yapılmaya başlandı. Ertesi gün, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi* “asil milletimiz, büyük halaskarın CHF namına gösterdiği namzetlere bir tek eksiksiz rey vermek suretiyle Gazi Hazretlerine, muazzam inkılap davasına ne kadar candan bağlı olduğunu ispat etti” sözleriyle sonucu belli olan seçimleri kutlamaya başlamıştı.⁴³ Seçim sonuçlarını kutlayan Mustafa Kemal Paşa, yaptığı açıklamada şöyle diyordu:

“CHF namına takdim ettiğim namzetler memleketin her tarafında aziz vatandaşlarının müttefikan umur-u tasvip ve intihabına mazhar oldu. Aziz vatandaşlarının tezahür ettiği asil manayı yüksek mesuliyet hissiyle ve lâıyıkıyla ihata ediyorum. Vatandaşların intihab reyleriyle benim ve siyasi fırkamın geçen icramızı müttefiken tasvip ve teyid ettikleri ve gelecek devredeki mesaimizi itimat ve emniyet ile teşci eylediklerini izhar ettiler.”⁴⁴

40 Ünal, *a.g.e.*, s. 222.

41 Yıldızhan Yayla, “Sansür”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt. İstanbul: İletişim, 1983, s. 955.

42 Dik, *a.g.e.*, s. 2161.

43 Dik, *a.g.e.*, s. 2162.

44 Dik, *a.g.e.*, s. 2162-3.

Seçim sürecinde yapılan kampanyalar vatandaşların ilgisini çekmek ve sandığa gitmelerini teşvik etmek için adeta bir şenlik havasında yürütülüyordu. Sandık alayları, davul, zurna, saz, bando ekipleri oluşturuldu, sandıklar bayraklarla süslendi.⁴⁵ Buna rağmen seçimlere katılım oranı yüzde (%) 20 civarında gerçekleşebildi.

II. ÜÇÜNCÜ MECLİS

A. YENİ MECLİSİN YAPISI

Yeni Meclise en çok vekil gönderen bölge Karadeniz, en az gönderen ise Güneydoğu Anadolu idi. Vekillerin bir kısmı, Meclisteki âzâlıklarına İmparatorluk Döneminde yapılan seçimlerde başlamıştı. 1876'da oluşan Birinci Meclis-i Mebûsanda görev yapan 8 vekil, 1927 seçimlerinde de milletvekili seçilmişti. Meclisin neredeyse dörtte biri, Millî Mücadele sırasında Ankara'da toplanan mecliste yer almıştı.⁴⁶ Ancak 1923 seçimlerinde milletvekili olanların üçte biri, 1927 seçimlerinde belirli nedenlerle aday olarak gösterilmemişti. Bu nedenlerin başında, bu vekillerin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bünyesinde bulunmuş olması, İzmir Suikastının şüphelileri arasında yer almaları ya da İkinci Meclis Dönemi süresince çeşitli reform yasalarına muhalefet etmiş olmalarıydı. Şeyh Sait İsyanı nedeniyle doğu vilayetlerinden gösterilecek adaylar özenle seçilmiş, İkinci Mecliste bölgeyi temsil edenlerin bir kısmı da 1927'de aday gösterilmemişti.

Üçüncü Meclise seçilen her dört vekilden biri Marmara Bölgesi'nde doğmuş kişilerden oluşuyordu. İkinci sırada Karadeniz Bölgesi'nde doğanlar bulunurken, üçüncü sırayı Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan Balkan ülkelerinde doğanlar almaktaydı. 1927'de seçilen TBMM'nin yüzde 15'i Balkanlarda doğmuş, 1912-13 Savaşlarında doğdukları toprakların Osmanlı Devleti sınırlarından ayrılışına tanıklık etmişti. Bu vekiller genellikle Ege ve Marmara Bölgelerinden aday gösterilmişlerdir. Üçüncü Mecliste doğduğu toprakları temsil etmeyen tek grup Balkan vilayetlerinde doğanlar değildi. Meclisin yarısından daha azı doğdukları vilayeti temsil ediyordu. Geri kalanı, hayatlarında belki de hiç bulunmadıkları vilayetlerden aday gösterilmiş ve seçilmişlerdi. Meclis üyelerinin çoğu kırklı yaşlarındaydı. Öte yandan Üçüncü Meclisin beşte biri asker kökenlilerden oluşmaktaydı. Mecliste temsil edilen ikinci büyük meslek grubu ise çiftçi ve esnaftı. Bunları kaymakam, vali gibi mülkî amirler takip etmekteydi.⁴⁷

Üçüncü Meclisin toplanmasından önce 15–22 Ekim tarihleri arasında CHF'nin İkinci Kurultayı düzenlendi. Sivas Kongresi, Birinci Kurultay olarak kabul ediliyordu. Kurultay, seçim sonuçlarının açıklanmasından bir gün önce, 7 Eylül'de CHF'nin yayın organı *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde ilan edilmişti:

“Büyük Kongre, Teşrinievvelin on beşinde Ankara'da açılacak ve Büyük Gazi'nin Nutku okumasından sonra fırkanın programı tanzim olunacaktır. Reiscumhur, fırka kongresinde irad buyuracakları nutuklarını ikmal etmişlerdir. Nutkun iradı kongrede üç gün devam edecektir.”⁴⁸

45 Ünal, *a.g.e.*, s. 231.

46 Demirel, *a.g.e.*, s. 92-3.

47 Demirel, *a.g.e.*, s. 96-9.

48 Dik, *a.g.e.*, s. 2162.

Kurultayda parti tüzüğünde değişiklik yapıldı ve halkçılık ile milliyetçilik ilkeleri yanına cumhuriyetçilik ve laiklik ilkeleri de eklendi. Üçüncü Dönem bu ilkeler üzerinde inşa edilecekti. CHF'nin izleyeceği ideolojik politika büyük ölçüde bu kongrede kabul edilen yeni parti programına göre belirlendi. Parti, tanım olarak cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi bir siyaset güdecekti. İlk olarak CHF'nin bu kongresinde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılacağı da işaret ediliyordu. Ayrıca, bu yeni programa göre CHF, ülkede bulunan “siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadi amaçlı bütün cemiyetlerin yönetiminde” müfettiş bulundurma hakkını da elde etti.⁴⁹ Ayrıca, kurultayda Mustafa Kemal'e “partinin değişmez genel başkanı” unvanı da verildi.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayında yaşanan en önemli olay, Mustafa Kemal'in Millî Mücadele Dönemi ve cumhuriyetin ilk yıllarını kaydettiği Büyük Nutuk'u 36 saat süresince kürsüden okumasıydı. Mustafa Kemal, yaz ayları boyunca bulunduğu Dolmabahçe Sarayı'nda heyetleri kabul etmek ve milletvekili adaylarını belirlemek dışında, Millî Mücadele ve cumhuriyetin ilk yıllarını kendi perspektifinden anlattığı⁵⁰ ve günümüzde Türkiye'de hâlâ bu döneme dair önemli bir kaynak olarak kullanılan Büyük Nutuk'u hazırlamıştı.⁵¹

Yoğun geçen bir seçim süreci ve parti kongresinin ardından, Üçüncü Meclisin ilk oturumu 1 Kasım 1927'de gerçekleştirildi. Yeni üyelerin yemin etmelerinin ardından sırasıyla Meclis başkan vekilleri, idare amirleri, divan-ı riyaset katipleri seçildi. Aslında bu görevlere kimlerin seçileceği bir gün önce yapılan CHF grup toplantısında belirlenmişti. Şimdi bu isimler Meclis kurulunda teyit ediliyorlardı. Daha sonra yapılan oylamada Kazım (Özalp) yeniden Meclis başkanı, Mustafa Kemal Paşa ikinci defa cumhurbaşkanı seçildi. Yeni Meclis üyeleri tarafından adaylara gelen hiçbir itiraz söz konusu olmadı. Daha sonra, Meclis tarafından ikinci kez cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa yemin ederek görevine başladı.⁵²

B. ÜÇÜNCÜ MECLİSİN FAALİYETLERİ

2 Kasım 1927'de Mecliste, kabineyi kurma görevi tekrar İsmet Paşa'ya verildi ve Paşa'nın hazırladığı kabine listesinin onaylandığına dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi okundu. Buna göre İsmet Paşa'nın kabinesinde, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, Millî Savunma Bakanı ve Donanma Bakanı Abdülhalik Bey, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey, Maliye Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey, Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, Bayındırlık Bakanı Behiç Bey, Ziraat ve Ticaret Bakanı Rahmi Bey, Sağlık Bakanı ise Dr. Refik Bey oldu.⁵³

49 Demirel, *a.g.e.*, s. 104.

50 Nutuk üzerine yapılan tartışmalar için bkz: Hülya Adak, “National Myths and Self-Narrations: Mustafa Kemal's Nutuk and Halide Edib's Memoirs and The Turkish Ordeal”, *The South Atlantic Quarterly*, 102, No. 2-3, Spring-Summer 2003, s. 516; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 1995, s. 255-56; Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 181-182; Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim, 2017, s. 124.

51 Şirin, *a.g.m.*, s. 250.

52 *Zabit Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İctima 1, İnikad 1*, 1 Teşrinisani 1927 Salı.

53 *Zabit Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İctima 1, İnikad 2*, 2 Teşrinisani 1927 Çarşamba.

Üçüncü Dönemin siyasi programının çerçevesi artık itiraz edecek herhangi bir muhalefet de bulunmadığına göre Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Savaşı sırasında Karlsbad'da izinli bulunduğu sırada günlüğüne yazdığı üzere, halkı alıştırma sürecine ihtiyaç duymaksızın, bir anda uygulanabilirdi. Paşa, on sene önce deftere yazdıklarında gelecekte eline kudret geçerse bütün toplumsal yaşamı nasıl değiştireceğini şöyle anlatıyordu:

“Benim elime büyük bir selâhiyet ve kudret geçerse, ben hayat-ı ictimâiyemizde arzu edilen inkılabı, bir anda ve birden, yani bir ‘Coup’da tatbik edeceğimi zannedirim. Zira ben bazıları gibi, efkâr-ı ulemanın yavaş yavaş benim tasavvurâtım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeğe alıştırmak suretiyle bu işin yapılabileceğini kabul etmiyorum. Böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden bu kadar senelik tahsil-i âli gördükten sonra, hayat-ı medeniyye ve ictimâiyeyi tetkik ettikten ve hürriyeti tezevvük için, sarf-ı hayat ve evkat ettikten sonra avam mertebesine ineyim? Onları kendi mertebeme çıkarırım. Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar.”⁵⁴

Buna göre, her fırsatta her şeyin üstünde olduğu vurgulanan “millî irade” Mustafa Kemal'in ve kurucu kadronun yol göstericiliğine ihtiyaç duyuyordu. Üçüncü Meclis, homojen yapısı nedeniyle tüm bu radikal ve hızlı reform sürecine hazırды.

1928 Nisan'ında, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikler oldukça radikal ve kapsamlı idi. Cumhuriyet rejiminin kimliğini, yapısını ve yol haritasını büyük ölçüde yeniden tanımlayan yasa teklifi Mecliste hiçbir itirazla karşılaşmadan yasalaştı. İlk olarak Mecliste vekiller ve reisicumhur tarafından okunan yemin değiştirildi. Vallahi sözü yerine “namusum üzerine söz veririm” ibaresi konuldu. İkinci olarak, kanunların yapılması, yabancı devletlerle yapılacak anlaşmalar, savaş ilanı, hazinenin işleyişi, kapitülasyonlar, af ilanı, cezaların ağırlığı, idam hükümlerinin infazı gibi yetkilerin tamamen TBMM'ye ait olduğu kabul edildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti de Ankara olarak tescil edildi.

Ancak bu dönemde yapılan asıl değişiklik, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan “Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır” maddesinin Anayasa'dan çıkarılması oldu. Kanun teklifine göre en mükemmel devlet şekli laik ve demokratik cumhuriyetti. “Devletin kendisi maddî bir kişilik değildir.” fikrinden hareketle kişilere farz kılınan dinî hükümlerin devlet için zaten anlamlı olamayacağı öne sürülüyordu. Bu nedenle, laik devlet ilkesiyle bağdaşmayan kısımlar Anayasa'dan çıkarıldı. Yasa teklifine göre din ve devletin birbirinden ayrılması hususu, dinsizliği yayma anlamına gelmemeliydi, aksine dinin devleti yönetenler elinde bir alet olması önlenmiş oluyordu. Yasayı hazırlayanlar din, fertler ve devlet arasında oluşan bu yeni durumu şöyle açıklıyordu:

“Beşeriyetin manevi saadetlerini deruhte eden din, ağyar eli değmeyen vicdanlarda Bülent mevkiini ihraz ederek Allah ile fert arasında mukaddes bir temas vasıtası haline girmiş bulunacaktır. Bu kutsi teması Camilerde, Kiliselerde, Havralarda veya sadece vicdanlarında arayıp bulanlar vardır. Devlet ve kanunları cümlesinin hamisidirler.”⁵⁵

54 Bora, *a.g.e.*, s. 125.

55 *Zabit Ceridesi, Devre 3, Cilt 3, İctima 1, İnikad 59*, 9 Nisan 1927 Pazartesi.

Üçüncü Meclis çalışmalarına başlamadan hemen önce yapılan CHF Kongresinde partinin kabul ettiği laiklik ilkesi ruhen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na da girmiş oluyordu. 5 Şubat 1937'de yapılacak değişiklikle laiklik ilkesi resmen Anayasa'ya da yazılacaktı.

Cumhuriyet idaresinin laiklik ilkesini benimsediği aslında 1924'te Hilafet Makamının kaldırılması ile belli edilmişti. Bunu izleyen reformlar döneminde Osmanlı yönetim biçimi, kurumları, hukuku, iktisadî usulleri, eğitim sistemi büyük ölçüde değişmiş ve bunların yerine muasır memleketlerden ödünç alınan yenileri kabul edilmiş ve ivedilikle uygulanmaya başlanmıştı. Ancak 9 Nisan 1927'de mecliste açıkça dini yaşamın kul ile yaratan arasında olduğu ve bundan böyle devletin ve siyasetin bu “mukaddes” ilişkiye medhal olmayacağı ilan edildi. Resmî dil ve alfabe dahi laikleşecek, Arap harfleri terk edilecekti.

C. HARF DEVRİMİ

Mustafa Kemal'in bir an önce bir çalışma yapılması için Üçüncü Meclise tavsiye ettiği ve tabii ki hemen üzerinde görüşmelere başlanacak olan bir başka husus ise Türk dilinin resmî olarak Arapça alfabe yerine Latince alfabe ile yazılmaya başlanması idi. Düzenlemenin gerekçesi, okuma-yazma oranı açısından Batı'dan geri kalmış olan Türkiye'nin bir an önce vatandaşlarına kolaylıkla okuma-yazma öğrenebilecekleri bir alfabe ortaya koymak olarak sunulsa da, asıl amaç Osmanlı ve İslam etkilerinden bir an evvel sıyrılmaktı.⁵⁶ İlk önce, Anayasa'da yapılan tadilattan bir ay sonra, rakamlar değiştirildi. 1928 yazında çalışmalar, Mustafa Kemal öncülüğünde devam edecekti. Ancak daha önce kamuoyunun hazırlanması gerekiyordu.

1928 başından itibaren Türkiye'de özellikle gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu Batı şehirlerinde “vatandaş Türkçe konuş” kampanyası başlatılmıştı. İzmir'de bir gazete 30 Ocak'ta Türklere şöyle sesleniyordu:

“Vatandaş, Türkçe konuşmayan sözde Türk vatandaşlarından alışveriş yapmayın, onlarla arkadaş olmayın. Telefon operatörü olarak çalışan kadın vatandaşlarımızdan lütfen derhal Rumca ve Ladino dillerindeki konuşmaları kesmelerini talep ediyoruz.”⁵⁷

10 Nisan'da *Hakimiyet-i Milliye* gazetesindeki köşesinde Yakup Kadri, “vatandaş Türkçe konuş” kampanyasının önemini anlatırken, bu güncel meselenin Türkler ve gayrimüslim vatandaşlar arasında günlük yaşamda gerginliğe neden olmaya başladığının ipucunu da veriyordu. Ocak 1928'de Millî Türk Talebe Birliği bünyesinde bulunan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Birliği tarafından oluşturulan “Türkçeyi Koruma ve Yayma Teşkilatı”nı desteklerken, yol açtığı nahoş olayları şöyle değerlendiriyordu:

56 Tunçay, *a.g.e.*, s. 230.

57 Senem Aslan, “Citizen, Speak Turkish!: A Nation in the Making”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 13, No.2, 2007, s. 245.

“Vatandaş Türkçe konuş dediği için Kadıköy vapurunda, Galata'nın bilmem hangi meyhanesinde aynı sebepten dolayı bir Ermeni hançeri ile ölmesine ramak kalan adam kadar hadiselerin her sınıftan ve her cinsten kahramanları var. Bu da gösteriyor ki Türkçeyi Koruma ve Yayma Teşkilatı'nın ortaya attığı 'vatandaş Türkçe konuş' parolası, küçük ve müstakil yafta üzerinde yalnız bir nazarı temini halinde kalmamış, derhal hayata intibak etmiş ve Türk Cemiyeti'nin içinde yürümeye başlamıştır.”⁵⁸

Cumhuriyet rejiminin yönetici kadrosu ve CHF, millî birliği ve dayanışmayı oluşturmak için elzem gördükleri üzere, herkesin ortak dil Türkçeyi konuşmasını dayatmaya başladı. Öğrenci dernekleri ve Türk Ocakları kampanyayı yürütürken resmî makamlarla iletişim halindeydi.⁵⁹ Öğrenciler, giderek sertleşen bu kampanyanın sokaktaki uygulayıcıları haline geldi. İzmir'deki Muallim Mektebi öğrencileri mağaza tabelalarının ve reklamların düzgün bir Türkçe ile yazılmasını teftiş edeceklerini açıkladı. 18 Şubat'ta *Vakit Gazetesi*, “vatandaş Türkçe konuş!” tabelasını indirmeye teşebbüs eden iki Yahudi ve iki Rum'un yakalandığını duyurdu.⁶⁰

“Vatandaş Türkçe konuş” kampanyası, yabancı dille konuşanların üzerinde baskı oluşturacak biçimde devam ederken, Türklerin muhafazakâr olmadığı, tüm devrimlere açık olduğuna dair yazılar da gazetelerde yer almaya başladı.⁶¹ Bir sene içerisinde önce alfabe değişecek, sonra eğitim seferberliğine girilip dört bir yanda karma eğitim veren Millet Mektepleri kurulacak ve mümkün olduğunca çok sayıda vatandaşın okuma yazma öğrenmesi sağlanacaktı.

Aslında, Türkiye'de yazı ve alfabe tartışmaları Tanzimat Döneminde basın yayın imkanlarının fazlaşması ile artık basılı ürünlerin daha büyük bir okur kitlesine ulaşmasıyla başladı. Süreli yayınların dili giderek daha anlaşılır hale gelirken, Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde görüldüğü gibi popüler yazarlar da daha büyük bir kitleye ulaşabilmek için ağdalı dilden uzak durmaya başlamışlardı. İkinci Meşrutiyet Dönemine gelindiğinde ise, dilde sadeleşme çabalarına alfabe tadilat yapılması gerekliliği fikri de eklendi. İttihatçılar, özellikle Enver Paşa, alfabedeki sembollerini değiştirme denemelerine başlamıştı. Ancak alfabeyi değiştirme fikri Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde yönetici kadro içerisinde bile çok kolay taraftar bulamamıştı. O dönem bu fikirlere karşı çıkan Başvekil İsmet Paşa, alfabe değişikliğinin beraberinde getireceği tehlikeler konusunda şöyle uyarılarda bulunmuştu:

“Okuma yazma güçlüğü, bütün devlet hayatını felce uğratacak bir inkılabı gerçekleştirecek bir zaruret sayılabilir mi? Milletlerin medeniyetçe ileri veya geri olmalarının, yazılarının kolaylık veya güçlüğü ile ölçülmediği meydanda değil midir? Yüzyıllardan beri kullanılan yazı, bundan sonra da pek ala devam edebilir. Alimler, bütün okuryazar kimseler, hece sınıfı çocuklarına dönecekler. Yazı değişirse kütüphaneler dolusu el yazısı basma ve yazma eserlerden nasıl faydalanılacak?”⁶²

58 Esra Dik, “1928: Harf Devrimi ve Laikliğin İlanı”, *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması: Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928, Cilt 2.* (ed.) Nuray Ertürk Keskin v.d. SBF, Ankara, 2012, s. 2229.

59 Aslan, *a.g.m.*, s. 251.

60 Aslan, *a.g.m.*, s. 253.

61 Dik, *a.g.e.*, s. 2182.

62 Muhammed Sarı ve Hatice Gedik, “Türkiye'de Harf Devrimi Öncesinde Basına Yansıyan Görüşler”, *Turkish Studies*, 9, No. 7, Yaz 2014, s. 491.

Ancak Hüseyin Cahit, Celal Nuri, Falih Rıfkı gibi aydınlar alfabenin değişmesini, Türkçe'nin Latin harfleriyle yazılmasını savunuyor, böylece vatandaşın okuma yazmayı kolaylıkla öğreneceğini ileri sürüyordu. Falih Rıfkı'ya göre:

“Latin yazısı ile bir köy çocuğu bir hafta içinde, üniversiteden çıkma gençlerin bile yanlışsız içinden çıkamadıkları metinleri doğru okuyacaktı. Batı yazı alemine girecek ve onun bütün kolaylıklarından faydalanacaktık. En ehemmiyetlisi Türk kafasını, köklerine kadar, Arap kaynaklarından sökecek ve milli kılacaktık.”⁶³

Kuşkusuz yeni alfabe sadece öğrenme kolaylığı sağlayacağı için savunulmuyordu. Arap alfibesini bırakmak, Osmanlı ve İslam geleneğinden keskin bir kopuşu temsil ediyordu. Bu fikri savunanlar Latin alfibesine geçmeyi Batı medeniyetine dahil olmanın gereği olarak görüyorlardı. 1928 Haziran'ında Mustafa Kemal'in emriyle kurulan komisyon kısa sürede yüzyıllardır kullanılan alfabeyi Latin alfibesine uyarladılar. Mustafa Kemal 9 Ağustos gecesi İstanbul Sarayburnu'nda Arap harfleri yerine Latin harfleri kullanılacağını ilan ederken, vatandaşlara sorumluluklarını da şöyle hatırlatıyordu:

“Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanseverlik ve milliyetseverlik görevi biliniz. Bu görevi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir sosyal topluluğun yüzde onu okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez. Bundan insan olanlar utanmalıdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir...Artık geçmişin hatalarını kökünden temizlemek zorundayız. Hataları düzeltereğiz. Hataların düzeltilmesinde bütün vatandaşlarımın hareketini isterim.”⁶⁴

Mustafa Kemal iki senedir yaz aylarını geçirdiği İstanbul'un, ülkenin kültürel başkenti olduğunun farkındaydı. Yeni cumhuriyetin sembolü Ankara idi; ancak özellikle Üçüncü Meclis Döneminde yapılacak devrimlerin temeli artık muhalefetin eskisi gibi görünür olmadığı İstanbul'da da atılıyordu. Mustafa Kemal kolaylıkla halk arasına karışıyor ve yenilikleri onlara doğrudan anlatıyordu. Bu yüz yüze ilişki devrimlerin kamuoyu tarafından daha kolay özümsemesine yardımcı oldu. Fuad Köprülü, Zeki Velidi gibi entelektüeller bu değişime karşı çıksa da kamuoyu oluşturacak herhangi bir vasıtaya sahip değillerdi. İsmet Paşa, 26 Ağustos'ta, Başkomutanlık Meydan Muharebesi yıldönümünde Mustafa Kemal'in harf devrimi ile ilgili fikirlerini sorması üzerine, önceki düşüncelerinin tam aksine, harf devrimini yeni bir kurtuluş savaşı olarak gördüğünü şu sözlerle ortaya koydu:

“Karanlık, sarp dağlardan zafer ve şeref güneşinin nasıl ve ne vasıtalarla doğduğunu daima hatırlarım. Bu kuvvetli hatıra çok güvenerek beyan edebilirim ki, bugün yeni Türk harfleri ile cehalete karşı açtığınız mücadelenin yarın için 26 Ağustos zaferinden yüksek ve geniş saadet neticeleri vereceğini muhakkak görüyorum.”⁶⁵

63 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*. İstanbul: Doğan Kardeş, 1968, s. 439.

64 Sevim, Öztoprak, Tural (ed.), *a.g.e.*, s. 734.

65 Dik, *a.g.e.*, s. 2184.

Nihayet, Mustafa Kemal 1 Kasım 1928'de Üçüncü Meclisin ikinci çalışma yılının açılışında yaptığı konuşmada yeni alfabe ile ilgili tasarımı kanunlaşması amacıyla TBMM'ye takdim etti. Mustafa Kemal'e göre Meclis, aslında büyük bir şevkle ilerlemek ve gelişmek için can atan ve çabalayan Türk Milletinin önündeki okuyup yazma engelini kaldırmakla mükellefti, böylece Türk Milleti, karanlıktan kurtulup, "yeni bir nur alemine girecekti."⁶⁶ Birkaç ay içerisinde tüm yayınlar Latin harfleriyle basılmaya başlandı ve bütün kurumlarda Latin alfabesinin kullanılması zorunlu tutuldu. Ardından eski harflerle eğitim yasaklandı. 1 Haziran 1929 tarihi itibarıyla kamu kurumları, Arapça harflerle başvuru yapan vatandaşları geri çevirmeye başladı.⁶⁷ Harf Devrimi tamamlanmıştı.

D. 1929 EKONOMİK KRİZİ VE SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

Genç Türkiye Cumhuriyeti, 1929 senesine umutla bakıyordu. Lozan'da gümrük imtiyazlarının beş yıl daha yürürlükte kalması kabul edilmişti. Türkiye en sonunda gümrük rejimini, yerli üretimi koruyacak biçimde ayarlayabilecekti. Teker teker, endüstri, madenler ve ulaşım üzerindeki imtiyazların süresi sona erdiğinde, nihayet tüm bu kaynaklar millileştirilecekti. Artık kapsamlı yatırımlarla ülke büyümesinin önündeki engelleri kaldırıp, ülkenin âtil durumdaki zenginliği işler hale getirilebilirdi. Ekonomik sınırlandırmaların ve gümrük engellerinin kalkmasıyla, 1929 itibarıyla Türkiye'de dış ticaretin hızla canlanması bekleniyordu.⁶⁸

Ancak, tam bu sırada dünya büyük bir küresel krizle karşı karşıya kaldı. Batı borsaları, bankaları, kredi kuruluşları, sigorta şirketleri teker teker batmaya başlayınca, sadece kredi kaynakları değil özellikle tarıma dayanan ihracat potansiyeli de bir anda yok oldu. Türkiye'nin dış ticaretinde cari dengeyi sağlaması için elindeki en önemli ihracat kalemini tarım ürünleri oluşturuyordu. Ancak kriz döneminde Türk çiftçisinin ürettiği fındık, buğday, kuru incir, tütün ve pamuk gibi tarım ürünleri, uluslararası piyasada yüzde seksen oranında değer yitirdi.⁶⁹ İhracat artık ithalatı karşılayamıyor, cari açık hızla artıyordu. Bu yüzden, CHF kadrolarının aklına ilk gelen çare ithal ikamesi oldu.⁷⁰ Belli başlı ürünlerin ithalatına kısıtlama getirip, ülkede üretilmesi sağlanacaktı. Ancak ülkede bu iktisadi planın uygulanabilmesi için yeterli özel müteşebbis yoktu. Sanayileşme hamlesi devlet eliyle yapılırken, millî ekonominin korunması amacıyla Türk Parasını Koruma Kanunu, Tekel Kanunu, Merkez Bankası Kanunu gibi yasal düzenlemeler uygulamaya konuldu.

66 *Zabit Ceridesi, Devre 3, Cilt 5, İctima 2, İnikad 1, 1* Teşrinisani 1928 Perşembe.

67 Demirel, *a.g.e.*, s. 112.

68 A. Yavuz Ergun, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Üzerine İktisadi bir İnceleme", *Belgi*, 7, No. 1, Kış 2014, s. 838.

69 Dilek Barlas, *Etatism and Diplomacy in Turkey: Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World, 1929-1939*. Leiden: Brill, 1998, s. 81.

70 Sonay Bayramoğlu, "1929: Yönetimde Merkezîleşmenin İnşası", *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması: Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*. (ed.) Nuray Ertürk Keskin v.d., SBF, Ankara, 2007, s. 23.

1929'da artık ihtiyaç duyulmadığı ve ülkeyi bir diktatörlük görüntüsüne soktuğu gerekçesiyle Takrir-i Sükûn Kanunu ve ilgili sansür kararnameleleri yürürlükten kaldırıldı. Muhalefet tekrar sesini duyurmaya başladığında öncelikli hedef ekonominin yönetimi ve piyasa koşulları karşısında başvurulana devletçi müdahaleler oldu. Yüzyıl başında düzenlenen Jön Türk toplantılarından beri Türk siyasî hayatının iki temel kanadını temsil eden milliyetçi-devletçi grup ile liberal grup arasındaki tartışma, iktisat politikaları nedeniyle tekrar gün yüzüne çıktı. Alkol, tütün, tuz, şeker ve taşımacılık faaliyetlerinin devlet tekeline alınması özel sermaye çevrelerinin tepkisini çekerken, CHP kadroları yolsuzluk ithamıyla karşı karşıya kaldı.⁷¹ Nihayet 1930'un Ağustos ayında, liberal fikirleri ile bilinen ve Mustafa Kemal'e de oldukça bağlı olan zamanın Paris Büyükelçisi Fethi Bey'e Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa tarafından liberal bir parti kurması önerildi. Kurguya göre muhalefet, cumhuriyet ve devrimler ile ilgili itiraz ve eleştirilerde bulunmayacaktı. Ortaya çıkması hedeflenen iki partili sistemde partiler sadece kalkınma ve alınacak iktisadi tedbirler hakkında birbirleriyle yarışacaktı.⁷²

Fethi Bey'in, daha önceki tecrübesi onu siyasetin merkezinden uzaklaşmak zorunda bırakmıştı. Kendisinden tekrar parti kurmak istediğine dair bir mektup yazması istendi. Fethi Bey, mektubunda partinin hedefini şöyle özetledi: "Tam ve gerçek cumhuriyetçi olarak tüm anlamıyla laik, fakat CHF'nin mali ve iktisadi, iç ve dış politikasının birçok noktalarına karşı bulunan ayrı bir parti ile siyasi mücadele sahnesine atılmak istediğimdeyim."⁷³ Mustafa Kemal ise bu mektuba yanıt olarak demokrasi arzusunu dile getirip hakemliğine güvenilmesi gerektiğini şu sözlerle açıkladı:

"BMM'de ve millet önünde millet işlerinin serbestçe tartışılması, iyi niyetli kimselerle partilerin düşünce ve kanılarını ortaya koyarak milletin yüksek menfaatlerini aramaları benim gençliğimden beri aşık ve taraftarı olduğum bir sistemdir...Görüyorum ki laik cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur. Binaenaleyh, Büyük Meclis'te aynı temele istinat eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyet'in esaslarından sayarım."⁷⁴

Fethi Bey, kendisini garanti altına almak için ilk önce Mustafa Kemal'den parti kurmasına izin verdiğine dair yazılı bir belge istedi. 12 Ağustos'ta yeni parti kuruldu ve CHF'den ayrılan 15 milletvekilinin katılımıyla meclise girdi. Partiye katılımları Mustafa Kemal teşvik ediyor, İsmet Paşa ise parti içerisinde sesi fazla çıkmaya başlayan muhaliflere yeni partiyi adres gösteriyordu.⁷⁵ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları genellikle askeriye ve bürokrasi kökenli ya da geçmişte İttihat ve Terakki Partisi ya da CHP bünyesinde görev almış kimselerdi. Bu yönüyle devletin kurucu ilkelerine ve laikliğe karşı bir muhalefetin oluştuğu

71 Barış Ertem, "Siyasal bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, No. 2, Aralık 2010, s. 72.

72 Atay, a.g.e., s. 463.

73 Bayramoğlu, a.g.e., s. 189.

74 Bayramoğlu, a.g.e., s. 190.

75 Atay, a.g.e., s. 464.

ileri sürülemezdi.⁷⁶ Yeni partinin programı liberal ekonomiyi savunan, tekellerin halkın vergilerini zarara uğrattığı ve verimsizliği nedeniyle özelleştirilmesi, yabancı sermayenin teşviki, serbest teşebbüsün desteklenmesi, vergilerin azaltılması gibi maddeler içeriyordu.

Partinin bölge teşkilatını kurmak için Eylül ayı başında İzmir'e gelen Fethi Bey'in kentte yaptığı miting beklenmeyen bir kalabalığa sahne oldu. Küresel krizle azalan dış talep, Ege'deki tarım üreticisini oldukça etkilemişti. İzmir, ülkenin tarım ihracatının gerçekleştiği en büyük liman, Aydın ise en büyük ihraç mallarından kuru incirin üretildiği bölgeydi.⁷⁷ Hükümetin ekonomik politikalarına tepki büyüktü. Kalabalık kontrolden çıktı ve CHF binası taşlandı. Muhalefet hızla toplumsallaştı ve 25 Eylül'de İsmet Paşa, kabinede revizyona gidebilmek için istifa kararı aldı. Kabinede altı bakan değişirken, hükümet programının bir öncekinden tek farkı, tüm mesainin milli ekonomik tedbirleri almaya harcanacağına yapılan vurguydu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın halktaki karşılığının ilk test edileceği seçimler 5 Ekim Belediye Seçimleriydi. Parti sadece belli başlı yerlerde örgütünü kurabilmişti. Sonuçlara göre 502 seçim bölgesinden 22'sinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın adayları kazanmıştı. Seçimlerde hile yapılmış, bunu üzerine Antalya, Adana, Giresun ve Havza gibi tarım ihracatında önemli yer alan ürünlerin üretildiği bölgelerde olaylar çıkmıştı. *Cumhuriyet* gazetesi "birçok yerlerde hadiseler" manşetiyle çıktı.⁷⁸ Fethi Bey'in seçimde hile yapıldığına dair içişleri bakanı hakkında verdiği gensoru önergesi Mecliste görüşüldü ve reddedildi.⁷⁹ Mustafa Kemal, gerginliğin topluma sirayet etmesinden duyduğu korkuyu, 1 Kasım 1930'da Üçüncü Meclisin son yasama yılı açılış konuşmasında dile getirecekti:

"Siyasi alanda karşılıklı çalışmaların verimli gelişmesi ancak vatandaşlar arasında düşmanlık yaratılmasına izin verilmemesi ile sağlanabilir. Bunun önlemleri, partilerin içine girebilecek dost olmayan ve gizli amaçları bulunan unsurların, kanun dışı çıkarlar arayan amaçlı kişilerin bütün milletçe lanetlenmeleri ve cumhuriyet ilkelerine göre çalışan partilerin, bu gibilerin girişimlerinden her zaman uzak kalınmasıdır... Özgürlüğün kötüye kullanılmasının neden olduğu çok büyük sıkıntılar çekmiş olan bu ülkede, bu özene gerek olduğu düşüncesindeyim."⁸⁰

Fethi Bey verilen mesajı almıştı. Mustafa Kemal'in taraf olması, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetlerini imkânsız hale getiriyordu. 16 Kasım'da Serbest Cumhuriyet Fırkası feshedildi. Mustafa Kemal, partinin feshedilme nedenini kabullenmedi. Yine de, muhalif bir parti kurulması fikri rafa kaldırıldı. Mustafa Kemal, CHF'nin sanki karşısında birçok muhalif parti varmış gibi çalışması sayesinde dünyaya karşı muhalefete izin verilmediği yönündeki

76 Mahmut Hakkı Akın, "Laiklik Sözleşmesi Temelinde Güdümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7, No. 2, 2012, s. 55.

77 Eyüp Öz, "1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yansımaları", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, No. 2, Eylül 2019, s. 269.

78 *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1930.

79 Bayramoğlu, a.g.e., s. 212.

80 Sevim, Öztoprak, Tural (ed.), a.g.e., s. 766-7.

eleştirilere yanıt verebileceğini dile getiriyordu.⁸¹ Ancak hem Meclis hem de CHF küresel ekonomik kriz nedeniyle oldukça yıpranmış, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na halk tarafından kısa sürede verilen destek, hükümet üzerindeki baskıyı arttırmıştı. Halkın güvenoyunun alınması, Meclisin yenilenmesi gerekiyordu. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda CHF Genel Başkanıydı. Kasım ayında çıktığı yurt gezisi Mart ayının başına kadar sürmüştü. Ekonomik krizin halk üzerinde yaptığı etkiye tanık olmuş, idare hakkında çok sayıda şikâyet dinlemişti. 3 Mart 1931'de meclise gönderdiği yazıda seçimlere gidilmesini önerdi.⁸² Üçüncü Meclis son toplantısını 26 Mart 1931'de yaparak dağıldı.

81 Sevim, Öztoprak, Tural (ed.), *a.g.e.*, s. 771.

82 Demirel, *a.g.e.*, s. 113-4.

SONUÇ

Cumhuriyeti ilan eden İkinci Meclis, rejim tartışmaları, Mustafa Kemal Paşa'nın sistem üzerindeki vesayetinin giderek artması, saltanat ve hilafetin kaldırılması tartışmaları arasında giderek güçlenen ve arasına Millî Mücadele'nin önde gelen aktörlerinin de katıldığı muhalif bir grubu bünyesinde barındırıyordu. Muhaliflerin kurduğu TCF, bölücü ve irticai nitelikteki Şeyh Said İsyanını izleyen süreç içerisinde kapatıldı. Takrir-i Sükûn Kanunu, rejimin korunması amacıyla yetkileri arttırılan İstiklal Mahkemeleri ve Haziran 1925'te ortaya çıkarıldığı ilan edilen İzmir Suikastı Planı gibi gelişme ve tedbirler sonunda muhalefet kısa bir sürede tasfiye edilmiş oldu. 1927'de, adayların tamamının Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlendiği milletvekili seçimleri yapıldı. Tüm adaylar, seçime tek parti olarak giren CHF listesinden gösterildi. Titizlikle seçilen adaylar, muhalefetin olmadığı yeni dönemde Tek Parti Döneminin ideolojisini temellendiren önemli değişikliklere imza attı.

Üçüncü Meclis, 23 Mayıs 1928'de Türk Vatandaşlığı Kanunu ile cumhuriyet tarihi boyunca karşılaşılabilecek olan kimlik siyasetinin temelini atmıştı. Osmanlı hukuk sisteminden köklü değişikliklerle laik hukuk sistemine geçilmesi, 1 Kasım 1928'de Latin alfabesinin kabul edilmesi, zorunlu ve karma eğitimin temellerinin atılması hep bu Meclis döneminde gerçekleşti.

Üçüncü Meclis, görev yaptığı süre içerisinde tam bir onay makamı halinde çalıştı. Hükümet tarafından gelen bütün yasa değişikliklerini mümkün olduğu kadar oy birliği içerisinde kabul etti. Osmanlı Dönemi de dahil olmak üzere uzun süredir ilk defa ülkede ve parlamentoda herhangi ciddi bir siyasi tartışma yaşanmamıştı. 1930'da kurulmasına izin verilen Serbest Cumhuriyet Fırkası da kısa bir süre sonra ortaya çıkan rahatsızlıklar nedeniyle kendini feshetti. İkinci Dünya Savaşı sonunda yeni bir dünya kurulana dek, Türkiye'de tek parti rejimi devam edecekti.

KAYNAKLAR

- Adak, H. (2003). "National Myths and Self-Narrations: Mustafa Kemal's Nutuk and Halide Edib's Memoirs and The Turkish Ordeal", *The South Atlantic Quarterly*, 102, No. 2-3, Spring-Summer.
- Akın, M. H. (2012). "Laiklik Sözleşmesi Temelinde Gündümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C: 7, S: 2.
- Armağan, S. (2011). "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S: 33, No: 3-4.
- Aslan, S. (2007). "Citizen, Speak Turkish!: A Nation in the Making", *Nationalism and Ethnic Politics* S: 13, No: 2.
- Atay, F. R. (1968). *Çankaya*. İstanbul: Doğan Kardeş.
- Aydın, R. (2012). "1923: Savaşın Sonu ve Yeni Rejimin İlanı: Cumhuriyet", *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması: Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, Cilt 2. (ed.) Nuray Ertürk Keskin v.d. SBF, Ankara.
- Aydoğan, E. ve Tansu, B. M. (2013). "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", *Tarihin Peşinde*, S: 10.
- Balcı, M. ve Tuzak, M. (2017). "Cumhuriyet'im İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları için Mücadelesi", *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, S: 1.
- Barlas, D. (1998). *Etatism and Diplomacy in Turkey: Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World, 1929-1939*. Leiden: Brill.
- Bayramoğlu, S. (2007). "1929: Yönetimde Merkezîyetçiliğin İnşası", *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması: Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*. (ed.) Nuray Ertürk Keskin v.d. SBF, Ankara.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim.
- Çağlar, H. (2011). *Türk Basınına Göre Atatürk'ün İstanbul'daki Faaliyetleri (01 Temmuz 1927-10 Kasım 1938)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Demirel, A. (2013). *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim.
- Dik, E. (2012). "1927: Yönetimsel Örgütlenme", *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması: Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, Cilt 2. (ed.) Nuray Ertürk Keskin v.d. SBF, Ankara.
- Dik, E. (2012). "1928: Harf Devrimi ve Laikliğin İlanı", *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması: Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, Cilt 2. (ed.) Nuray Ertürk Keskin v.d. SBF, Ankara.
- Ergun, A. Y. (2014). "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Üzerine İktisadi bir İnceleme", *Belgi* S: 7, No. 1, Kış.
- Ertem, B. (2010). "Siyasal bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* S: 1, no. 2, Aralık.
- Koçak, C. (2013). *Tarihin Buğulu Aynası*. İstanbul: Timaş.
- Köse, M. (2010). *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, (1993). C.1-4. 3. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mumcu, A. (1986). "1924 Anayasası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* S: 2, No. 5, Mart.
- Olgun, K. (2004). "II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı", *Tarih Dergisi*, 39.
- Olgun, K. (2011). "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27, No 79.
- Öz, E. (2019). "1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yansımaları", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 2, No. 2, Eylül.
- Sarı, M. ve Gedik, H. (2014). "Türkiye'de Harf Devrimi Öncesinde Basına Yansıyan Görüşler", *Turkish Studies* S: 9, No. 7, Yaz.
- Senemoğlu, O. (2016). "Türkiye'nin Demokrasiye Geçişte İkinci Başarısız Girişimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)", *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S: 4, No. 2.

- Sevim, A., Öztoprak, İ. ve Tural M. A. (2006). (ed.). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Şirin, F. S. (2014). "İngilizlerin Raporlarında Atatürk'ün İlk İstanbul Ziyareti (1927)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No. 35.
- Tamer, A. ve Bozbeyoğlu, A. Ç. (2004). "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", *Nüfusbilim Dergisi*, No: 26.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Tunçay, M. (1983). "İstiklâl Mahkemeleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt. İstanbul: İletişim.
- Ünal, S. (2012). *1923 ve 1927 Seçimleri*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Yayla, Y. (1983). "Sansür", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt. İstanbul: İletişim.